

VRŠNJAČKO NASILJE

na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta
u srednjim školama u Srbiji

**Vršnjačko nasilje
na osnovu seksualne orijentacije
i rodnog identiteta
u srednjim školama u Srbiji**

SADRŽAJ

1	Uvod	6
2	Metodologija	11
3	Pravna analiza nasilja na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u srednjim školama	14
	Relevantni međunarodni instrumenti koje je Republika Srbija ratifikovala	18
	Pravni i strateški okvir Republike Srbije za zaštitu od diskriminacije i nasilja	20
	Podzakonski akti o diskriminaciji i vršnjačkom nasilju u školama	24
4	Fenomen vršnjačkog nasilja na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta	30
	Pojam i razmere ovog fenomena	31
	Učešće u vršnjačkom nasilju	33
	Karakteristike povezane sa nasilnim ponašanjem i viktimizacijom	36
	Oblici vršnjačkog nasilja	39
	Uticaj vršnjačkog nasilja	43
	Stavovi prema seksualnim manjinama	45
	Vršnjačko nasilje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta	51
	Reakcije na vršnjačko nasilje u školskom okruženju	62
5	Zaključci	66
6	Preporuke za poboljšanje objedinjenog odgovora na vršnjačko nasilje u srednjim školama u Srbiji	70
	Pravni okvir	71
	Promovisanje nediskriminatorskih praksi u srednjim školama	72
	Prevencija i zaštita od homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja (uključujući vršnjačko nasilje)	73
7	Izvori	74

“Svako zaslužuje poštovanje zbog onoga što jeste. Obavezujem se da ću ovu poruku širiti među prijateljima, u porodici i komšiluku. Dići ću glas protiv mržnje i netolerancije u svakoj prilici, u školi i na poslu. Daću nadu lezbejskim, gej, biseksualnim, transrodnim i drugim tinejdžerima koji trpe vršnjačko nasilje tako što ću im objasniti da će biti bolje.”

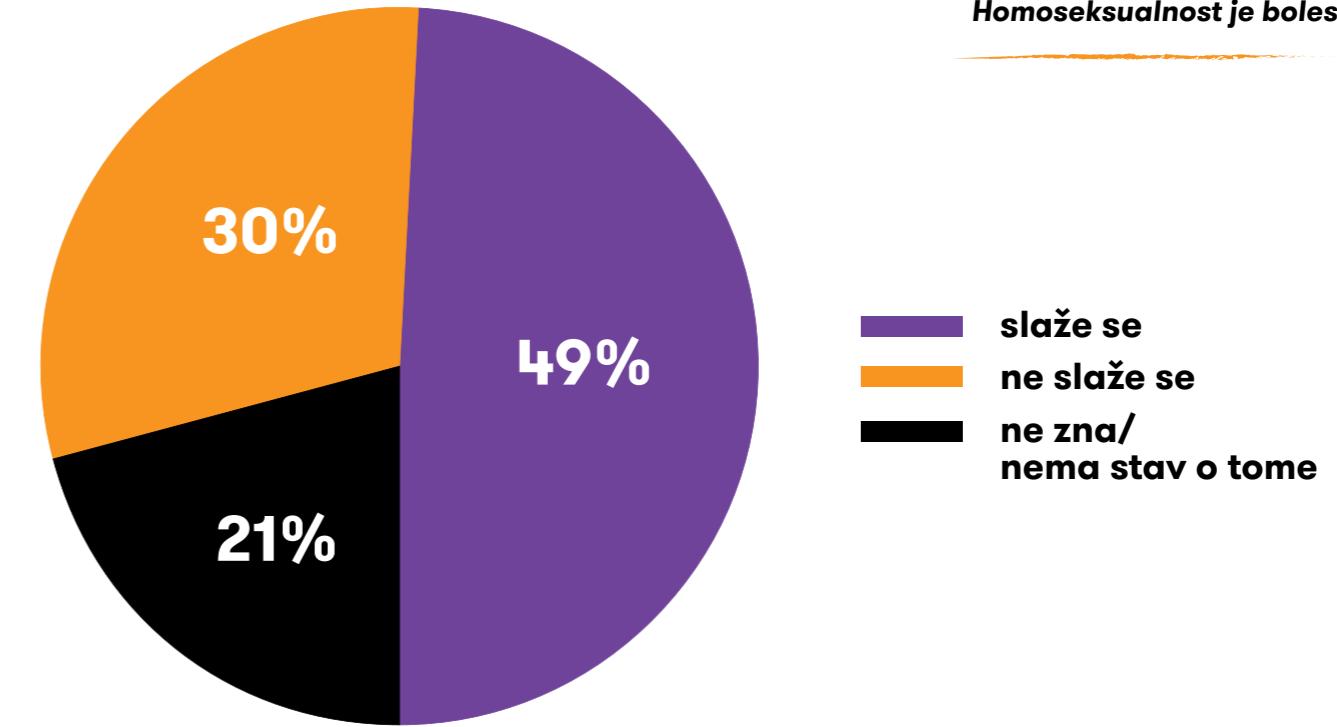
It Gets Better projekat

I pored toga što je u Republici Srbiji uspostavljen zakonski i strateški okvir kojim se zabranjuju diskriminacija i nasilje, kao i okvir za zaštitu od ovih pojava, oblast ljudskih prava još uvek karakteriše visok stepen lične i strukturalne homofobije, bifobije i transfobije. Naime, "situacija nije mnogo napredovala i LGBTI osobe i aktivisti se i dalje suočavaju s govorom mržnje, pretnjama, a ponekad čak i fizičkim nasiljem. Ne postoji centralizovana evidencija zvaničnih podataka o broju krivičnih dela motivisanih homofobijom i transfobijom. I dalje je potrebno izmeniti školske udžbenike koji sadrže diskriminatorski sadržaj. Nivo javnih predrasuda o LGBTI osobama i dalje je relativno visok i treba se baviti ovim pitanjem."¹ Pored toga, u Izveštaju o napretku Republike Srbije za 2016. godinu, Evropska komisija navodi da je potrebna "jaka i vidljiva politička podrška u zaštiti prava najviše diskriminisanih grupa, uključujući i pripadnike lezbejske, gej biseksualne, transrodne i interseksualne (LGBTI) populacije".

Pored složenih problema strukturalne mizoginije, seksizma i nasilja prema ženama i devojčicama u svim sferama života, najugroženiji na socijalnoj mapi ljudskih prava u Srbiji su osobe sa invaliditetom, Romi i LGBT² osobe, navodi se u pomenutom Izveštaju.

Podaci dobijeni iz novijih istraživanja i anketa generalno govoreći i dalje ukazuju na prisutnost visokog stepena homofobičnosti kod značajnog dela opšte populacije.

**Naime, prema rezultatima istraživanja iz 2013. godine,
49 odsto opšte populacije i dalje smatra da je homoseksualnost
bolest³, iako je zvanično potvrđeno da istopolna orijentisanost
nije bolest prema važećoj ICD-10 Klasifikaciji duševnih
poremećaja i poremećaja ponašanja⁴:**

Slika 1: (Ne)slaganje sa negativnom tvrdnjom o homoseksualnosti – podaci iz publikacije „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“

¹ Izveštaj o napretku Srbije za 2016. godinu koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom i socijalnom komitetu i Komitetu Regionala – Saopštenje o politici proširenja EU u 2016. godini. {COM(2016) 715 final}.http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf

² Skraćenica za lezbejske, gej, biseksualne i transrodne osobe.

³ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i CESID (2012). Izveštaj o istraživanju javnog mnenja Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji. http://ravnopravnost.gov.rs/downloads/files/izvestaj_diskriminacija_cpe_cesid_udnp_decembar_2012.pdf

⁴ Na inicijativu Labrisa, Srpsko lekarsko društvo je zvanično potvrdilo da se istopolna orijentisanost u važećoj ICD-10 Klasifikaciji duševnih poremećaja i poremećaja ponašanja ne pojavljuje kao bolest. Za detaljnije informacije videti: „Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2008. godinu“. Beograd; Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava, str. 20.

Diskriminacija i različiti oblici nasilja (prevashodno fizičko i psihološko) su duboko ukorenjeni u društvu, i predstavljaju deo svakodnevnog života LGBT osoba u Srbiji. Pitanje iskorenjivanja nasilja je od ključnog značaja za položaj LGBT osoba, jer nasilje predstavlja jednu od glavnih prepreka brzom i efikasnom ostvarivanju ljudskih prava. To je posebno vidljivo i po tome što pretnje postaju najglasnije kada se ova grupa osnaži da se organizuje javno. U porodici situacija nije ništa bolja: čak 17 odsto roditelja bi nasiljem reagovalo na saznanje da su im deca lezbejke odnosno homoseksualci⁵.

⁵ Gej strejt alijansa (GSA) and CESID (2010). Predrasude na video – homofobija u Srbiji 2010., str. 15. https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiOn9_im_nOAhVBkSwKHatGD18QFggaMAA&url=https://www.gsa.org.rs%2Fizvestaji%2FResearch-Prejudices-Exposed-2010-GSA.pdf&usg=AFOjCNE4jRrfB0ycRxwbCJdo5d-s2yXq86g&sig2=uP6JkEUSC42nGS5tiynMJw

Iskazani stav da bi skoro polovina populacije u Srbiji odbacila svoje bliske članove porodice ukoliko bi saznali da su istopolne orijentacije, odnosno da se nikada ne bi pomirili sa tom činjenicom, najbolje govori o tome koliko homofobija zaista ugrožava osnovna ljudska prava, kao i živote i porodice lezbejki, gejeva i osoba drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta.⁶

Homoseksualnosti se, naime, priznaje „prirodnost“ postojanja, ali sklizak teren nastaje onda kada se pojavi pitanje legitimnosti homoseksualnosti kao društvene pojave. Drugim rečima, homoseksualnost je gotovo ok, dok god ne postoji – zvanično.

Uprkos ovakvoj situaciji, pitanje položaja LGBT osoba je nedvosmisleno otvorilo široku debatu u društvu, koja je neophodna u procesu političke i socijalne inkluzije LGBT populacije. Osim debate, još važniji faktori za postizanje promene su i jasna politička volja usmerena ka borbi protiv homofobije u društvu, ali i nastavak samo-organizovanja LGBT zajednice u zalaganju za (njihova) ljudska prava. Važan društveni činilac u zaštiti ljudskih prava i učenju poštovanja i uvažavanja razlika predstavlja i – obrazovni sistem. Rezultati istraživanja o rodnim aspektima našeg obrazovnog sistema, koja su sprovedena tokom poslednje dve decenije, govore o rasprostranjenosti rodne stereotipizacije na svim nivoima obrazovanja, kao i da je dominantan obrazac socijalizacije koji je prisutan u školskim udžbenicima (još uvek) veoma tradicionalan. On na taj način doprinosi prenošenju, promociji i očuvanju patrijarhalnih vrednosti, uključujući i uzore, uloge i ponašanje žena i muškaraca. Ako se slažemo da je škola jedna od najzačajnijih društvenih institucija čija je uloga da mlade i decu integrišu u društveni život, onda je zabrinjavajuć podatak da 38 odsto srednjoškolaca muškog pola smatra da je prihvatljivo ismevati dečake koji su feminizirani, dok čak 66 odsto njih smatra da dečaka/mladića koji je zaljubljen u drugog dečaka/mladića treba da dobije batine (16 odsto je neodlučno)⁷. Zanimljivo je da je istraživanje iz 2007. godine ukazalo na slične trendove – preko 60 odsto ispitanika srednjoškolskog uzrasta u Srbiji zastupa stav da je nasilje prema homoseksualcima opravданo, čak 70 odsto srednjoškolaca ne bi se družilo sa homoseksualcima, 21 odsto njih u Beogradu je verbalno napalo ili upućivalo pretnje nekome za koga je smatralo da je gej ili feminiziran, a 13 odsto njih je učestvovalo u njihovom prebijanju. U svakom slučaju, jasno je da se na problem seksističkih praksi i postupaka ne obraća pažnja, odnosno oni uglavnom ostaju na margini nastavnog programa, pogotovo oni koji su inspirisani homofobiom.⁸

Iako se većina svih aktera/akterki uključenih u obrazovni sistem izjašnjava protiv diskriminacije, raspoloživi podaci govore da je razumevanje/prepoznavanje nasilja u školama još uvek veoma ograničeno i često – problematično.

6 Ibid. str. 8.

7 Ćeriman J. i dr. (2015). Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji. Beograd: Centar za studije roda i politike. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i UNICEF.

8 Eckman A. i dr. (2007). Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja. Zapadnobalkanska inicijativa za prevenciju nasilja zasnovana na rodu. ICRW. CARE International.

Prisutne su brojne poteškoće. Kao što smo već naveli, uloga zakona kojima se inkriminiše diskriminacija, rodna nejednakost i nasilje je od izuzetnog značaja. Ali i škole, i obrazovni sistem u celini, zauzimaju veoma specifičan položaj i ulogu u društvu u pogledu podizanja svesti, ublažavanja razlika i pružanja pozitivnih modela ponašanja i uzora mladima, a istovremeno i kao instrument za pozitivne društvene promene. U vremenu kada se u našem društvu dešavaju dramatične promene u tradicionalnim ulogama žena i muškaraca, od obrazovnog sistema se očekuje da taj izazov prihvati i da mladima obezbedi raznoliku ponudu. S druge strane, ti isti mlađi ljudi mogu da odigraju takođe veoma važnu, aktivnu ulogu u kreiranju te nove društvene realnosti.

METODOLOGIJA

Osnovni cilj ove publikacije jeste da predstavi rezultate pilot istraživanja o vršnjačkom nasilju na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta u srednjim školama u Srbiji i da formulise preporuke za unapređenje politika i praksi prevencije i zaštite od ovog vida nasilja, na osnovu iskustava i uvida najrelevantnijih aktera/akterki u ovoj oblasti.

Publikacija obuhvata:

1. Kratak prikaz normativnog i strateškog okvira relevantnog za pitanja diskriminacije i nasilja, uključujući i vršnjačko, prema LGBTI osobama;
2. Prikaz trenutnog stanja u pogledu homofobnog, bifobnog i transfobnog vršnjačkog nasilja u srednjim školama na osnovu analize dokumentarnih izvora i anketnih upitnika, kao i diskusija u okviru fokus grupe i produbljenih intervjua;
3. Razmatranje ključnih postignuća i izazova u procesu zaštite žrtava homofobnog, bifobnog i transfobnog nasilja i prevencije ovih vidova nasilja;
4. Preporuke za unapređenje politika i praksi u ovoj oblasti.

Da bismo stekli dublji uvid u razmere ovog fenomena, koristili smo sledeću metodologiju:

- a) Analizu sekundarnih izvora;

- b) Onlajn anketne upitnike (ispitano je 119 srednjoškolaca iz 7 škola). Važno je naglasiti da su UNICEF i Jedinica za prevenciju nasilja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije obezbedili podršku u ovoj fazi, te da je škola sa najvećim brojem ispitanika (75 odsto) bila aktivno uključena u program „Škola bez nasilja“, kao i u druge programe usmerene na promovisanje nenasilja i tolerancije;

c) pet razgovora u okviru fokus grupe sa 25 učesnika iz dve škole (zaposleni u školama – nastavnici i stručni saradnici), predstavnici organizacija civilnog društva u oblasti zaštite dece i prava LGBTI osoba;

d) osam produbljenih intervjuja sa predstavnicima LGBTI populacije i njihovim roditeljima i LGBTI aktivistima;

e) pet produbljenih intervjuja sa predstavnicima sledećih institucija: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Jedinica za prevenciju nasilja), Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Zaštitnik građana Republike Srbije (Ombudsman), Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.

Specifični ciljevi ove analize su:

- a) da prepozna mogućnosti i prepreke nacionalnog normativnog i regulatornog okvira;
- b) da obezbedi bolje razumevanje različitih dimenzija i rasprostranjenosti vršnjačkog nasilja na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta u srednjim školama u Republici Srbiji;
- c) da obezbedi preporuke za unapređenje politika i praksi u oblasti prevencije i zaštite od vršnjačkog nasilja na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta u srednjim školama u Republici Srbiji.

PRAVNA ANALIZA NASILJA NA OSNOVU SEKSUALNE ORIJENTACIJE IЛИ RODNOG IDENTITETA U SREDNJIM ŠKOLAMA

KRATAK OSVRT NA STRATEŠKI I NORMATIVNI OKVIR PROTIV NASILJA NA OSNOVU SEKSUALNE ORIJENTACIJE IЛИ RODNOG IDENTITETA U SREDNJIM ŠKOLAMA

Vršnjačko nasilje je specifičan oblik nasilnog ili drugog vida negativnog ponašanja mladih. Nije povezano isključivo sa školskim okruženjem već se može odvijati na bilo kom mestu gde dolazi do interakcije između dece odnosno mladih. Međutim, vršnjačko nasilje u školama je specifično i u većini zemalja privlači posebnu pažnju jer se dešava unutar ustanova obrazovnog sistema od kojih se očekuje da utiču na razvoj društvenih sklonosti mladih u skladu sa bitno drugačijim osnovnim životnim vrednostima koje podrazumevaju jednakost, toleranciju i miroljubivo rešavanja sporova.

U svom delu „Bullying at School: What We Know and What We Can Do“ („Vršnjačko nasilje u školi: šta znamo i šta možemo da učinimo“) Dan Olweus daje definiciju vršnjačkog nasilja: “Pojedinac trpi vršnjačko nasilje kada je on ili ona izložen/a učestalom i dugotrajnim negativnim postupcima od strane jednog ili više nasilnika, od kojih on ili ona nije u stanju da se odbrani.”⁹ Navedena definicija ukazuje na tri ključna elementa vršnjačkog nasilja: ono se vrši s namerom da se žrtvi nanese fizička ili psihička povreda, ponavlja se u toku određenog vremenskog perioda i nalazi svoj izvor u neravnoteži moći između nasilnika i žrtve. Ova tri elementa su najčešće zajednička svim definicijama vršnjačkog nasilja. Vršnjačko nasilje može da bude izazvano različitim faktorima. Analize vršnjačkog nasilja među decom školskog uzrasta pokazale su da među ove faktore spadaju i popularnost među vršnjacima, društveni i/ili imovinski status, drugo lično svojstvo ili osobina koja dete izdvaja od ostalih vršnjaka. Vršnjačko nasilje je često posledica diskriminatornih stereotipova i predrasuda i ispoljava se kao najgori oblik uznemiravanja.

Nasilno ponašanje uključuje:

- **Fizičko nasilje** – nanošenje fizičke povrede (udaranje, guranje, nanošenje fizičkog bola, čupanje, fizičko sputavanje);
- **Verbalno nasilje** – ruganje, ucenjivanje, zastrašivanje, ogovaranje, omalovažavanje, nazivanje pogrdnim imenima, ismejavanje, pretnja;
- **Socijalna izolacija** (ostracizam, izopštavanje/isključivanje iz društva) – uticaj na drugu decu da se određeno dete isključi iz grupe, ogovaranje, ignorisanje, uvredljive grimase i gestikulacija, namerno isključivanje iz kruga prijatelja.¹⁰

9 Definicije vršnjačkog nasilja, <http://www.ibpaworld.org/resources/bullying-definitions/>

10 Škola bez nasilja, UNICEF i Ministarstvo prosvjete Crne Gore, str. 10.

Kao podvrste nasilnog ponašanja navode se:

- 1) Seksualno uznemiravanje – neželjeni dodiri, štipkanje, komentari sa seksualnom konotacijom, itd.;
- 2) Uznemiravanje ili slično negativno postupanje **na etničkoj, rasnoj ili verskoj osnovi**, ili na kakvoj drugoj osnovi strogo zabranjenoj međunarodnim pravom;
- 3) Uznemiravanje ili slično negativno postupanje **na obrazovnoj, klasnoj osnovi** ili na kakvoj drugoj osnovi;
- 4) **Ekonomsko nasilje** – krađa, iznudivanje novca.

Statistički podaci o ovom problemu su poražavajući, posebno kada je reč o vršnjačkom nasilju prema deci lezbejskog, gej, biseksualnog, transrodnog/transseksualnog i interseksualnog identiteta (u daljem tekstu: LGBTI). Prema podacima „Gay, Lesbian & Straight Education Network“ („GLSEN“)¹¹, 82 odsto LGBTI mlađih u Sjedinjenim Američkim Državama je tokom prethodne godine trpelo nasilje zbog svoje seksualne orientacije, 32 odsto je najmanje jedan dan izostalo iz škole zbog toga što se nije osećalo bezbedno i 44 odsto je trpelo fizičko zlostavljanje. LGBTI tinejdžeri dva do tri puta češće pokušavaju da izvrše samoubistvo u odnosu na druge tinejdžere.¹² Više od 40 odsto LGBTI učenika je navelo da je ozbiljno razmatralo samoubistvo, a 29 odsto je pokušalo to i da izvede u godini koja je prethodila istraživanju.¹³

U Srbiji, 21 odsto anketiranih srednjoškolaca je navelo da je bilo izloženo verbalnom napadu ili pretnjama nekoga ko je mislio da su gej ili “feminizirani”, dok je 13 odsto priznalo da je učestvovalo u njihovom prebijanju. Oko 60 odsto ispitanika smatra da je nasilje prema homoseksualcima opravданo. Prema podacima istraživanja koje je sproveo Helsinski odbor za ljudska prava, više od 70 odsto srednjoškolaca u Srbiji ima homofobne stavove, dok 41 odsto smatra da su LGBTI osobe bolesne.¹⁴

“Cyberbullying” (nasilje na internetu, elektronsko odnosno digitalno nasilje) je poseban vid vršnjačkog nasilja koji je povezan sa novim komunikacionim tehnologijama.

11 LGBT Bullying Statistics, <https://nobullying.com/lgbt-bullying-statistics/>

12 Bullying of LGBT Youth and Those Perceived to Have Different Sexual Orientations, <https://www.stopbullying.gov/at-risk/groups/lgbt/lgbtyouthtipsheet.pdf>

13 J. Hoffman, Gay and Lesbian High School Students Report ‘Heartbreaking’ Levels of Violence, New York Times, 11.08.2016., http://www.nytimes.com/2016/08/12/health/gay-lesbian-teenagers-violence.html?_r=1

14 D. Popadić, Nasilje u školama, Beograd, 2009, str. 317.

Dešava se kada dete, preadolescent ili adolescent koristi Internet, interaktivne i digitalne tehnologije ili mobilne telefone da bi maltretirao, pretio, uznemiravao, ponizavao, sramotio ili na drugi način povredio drugo dete, preadolescenta ili adolescente.¹⁵ Statistike o vršnjačkom nasilju pokazuju da su LGBTI osobe u većoj meri izložene elektronskom odnosno digitalnom nasilju. Prema podacima GLSEN i BullyingStatistics.org, 42 odsto mlađih pripadnika LGBTI populacije u SAD je izloženo elektronskom odnosno digitalnom nasilju, a 35 odsto prima onlajn pretnje. Digitalno nasilje prema LGBTI mlađima je tri puta veće u poređenju sa iskustvima drugih učenika, njih 33 odsto je prijavilo da je seksualno uznemiravano na Internetu, što je četiri puta više u odnosu na iskustva ostalih učenika, dok je 20 odsto prijavilo da je primilo uznemiravajuće tekstualne poruke od drugih učenika.¹⁶ U Srbiji, 12 odsto mlađih je bilo žrtva elektronskog odnosno digitalnog nasilja, dok je čak 80 odsto bilo svedok nekog oblika elektronskog odnosno digitalnog nasilja.¹⁷ Uprkos ovakvim statističkim podacima, ne postoje posebni međunarodni ili nacionalni pravni instrumenti koji se isključivo bave pitanjem elektronskog odnosno digitalnog nasilja.

Imajući u vidu da deca većinu socijalnih vrednosti, kao i poželjne i nepoželjne obrasce ponašanja, u stišu školskom uzrastu, od ključnog je značaja da se vršnjačkom nasilju pristupi sistematski i na edukativan način kako bi deca shvatila da nasilje u bilo kom obliku, i diskriminatorno ponašanje, nisu dozvoljeni zakonom, ni poželjni, da se neće tolerisati i da ne predstavljaju prihvatljiv oblik socijalnog ponašanja. Nasilje prema LGBTI osobama može se zaustaviti tako što će se deca učiti toleranciji i uvažavanju, kao optimalnim obrascima i postulatima ponašanja, i tako što će puno ostvarivanje osnovnih prava svakog deteta na sigurno i prijateljsko školsko okruženje postati najveći prioritet, kako za nastavnike tako i za učenike.

Vršnjačko nasilje nije definisano kao pravni termin, međutim, posredno je prisutno u nekoliko strateških i drugih dokumenata.

15 What is cyberbullying, exactly?, http://stopcyberbullying.org/what_is_cyberbullying_exactly.html

16 LGBT Bullying Statistics, loc. cit. (f.2).

17 Deca sve više žrtve sajber nasilja, <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/deca-sve-vise-zrtve-sajber-nasilja/> Nema podataka o sajber nasilju prema specifičnim grupama mlađih, kao što su pripadnici LGBTI zajednice.

RELEVANTNI MEĐUNARODNI INSTRUMENTI KOJE JE REPUBLIKA SRBIJA RATIFIKOVALA

Zabрана врšњачког насиља према LGBTI osobama zasnovana je na ogromnim međunarodnopravnim pomacima u regulisanju pitanja koja se tiču уznemiravanja na osnovu pola ili roda¹⁸, kao i na etničkoj osnovi ili prepostavljenoj rasnoj osnovi¹⁹. Ovim međunarodnim instrumentima čvrsto su postavljena načela nediskriminacije i jednakog postupanja prema svim ljudima, bez obzira na njihova lična svojstva, označavajući, između ostalog, i уznemiravanje kao neprihvatljiv oblik ponašanja u socijalnim interakcijama.

Republika Srbija je ratifikovala čitav niz međunarodnih instrumenata, među kojima su za položaj LGBTI osoba i grupa i za zabranu vršњачkog naсиљa najznačajniji Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i Konvencija o pravima deteta.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ne sadrži odredbe o zabrani vršnjачkog naсиљa kao takvog, niti posebne odredbe o seksualnoj orientaciji ili rodnom identitetu. Međutim, sadrži odredbe o pravu na поштovanje privatnog i porodičnog života (član 8), o zabrani diskriminacije (član 14) i o opštoj zabrani diskriminacije (član 1. Protokola 12).

Evropski sud za ludska prava (u daljem tekstu: ECtHR ili Sud) još uvek nije postupao u predmetima koji se tiču vršnjачkog naсиљa u Srbiji. Međutim, u predmetima vršnjачkog naсиљa pred ECtHR, koji su predstavljali prekretnicu, postavljeni su određeni pravni standardi. U predmetu *Vejdeland i drugi protiv Švedske* (predstavka br. 1813/07, Presuda od 9. februara 2012. godine, koja je postala pravosnažna 9. maja 2012. godine) Sud je zaključio da nije došlo do kršenja člana 10. ECHR (Sloboda izražavanja) kada je direktor srednje škole intervenisao i zabranio članovima desničarske organizacije pod imenom

18 Posebno na Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979) i Direktivi 2006/54/EZ Evropskog parlamenta i Saveta od 5. jula 2006. o sprovođenju načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada („Direktiva jednakih mogućnosti“, Službeni list Evropske Unije L 204).

19 Posebno na Međunarodnoj konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965), na praksi Evropskog suda za ludska prava (pravni standard „naročito teškog oblika diskriminacije“) and Direktiva 2000/43/EZ Saveta od 29. juna 2000. godine o sprovođenju načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko poreklo („Direktiva o rasnoj jednakosti“, S.I. L 180). Evropski sud za ludska prava je zaključio u predmetu *Timišev protiv Rusije* (Predstavke br. 55762/00 i 55974/00, Presuda od 13. decembra 2005.): “Diskriminacija podrazumeva da se bez objektivnog i razumnog obrazloženja nejednakost tretira lica koja se nalaze u sličnim situacijama (vidi presudu u predmetu *Vilis protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 36042/97, stav 48., Evropski sud za ludska prava - ECHR 2002-IV). Diskriminacija po osnovu stvarnog ili prepostavljenog etničkog porekla je vid rasne diskriminacije (vidi definiciju koju su usvojile Ujedinjene nacije i Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije – stav 33. i 34. gore). Rasna diskriminacija predstavlja naročito težak oblik diskriminacije i, s obzirom na njene opasne posledice, od vlasti se traži da ispolje poseban oprez i da odlučno reaguju. Iz tih razloga, vlasti moraju da upotrebe sva raspoloživa sredstva u borbi protiv rasizma i tako da ojačaju viziju demokratskog društva u kojem se različitost ne doživljava kao pretinja već kao izvor bogatstva (vidi Načova i dr., citirano u gornjem tekstu, stav 145.).”

„Nacionalna omladina“ da učenicima razdele letke antihomoseksualnog sadržaja. U izdvojenom sa-glasnom mišljenju, sudija Šipelman (kojem se pridružio sudija Nusberger) naglasio je da “... Ne treba zaboraviti da realni problem homofobnog i transfobnog vršnjачkog naсиљa i diskriminacije u obrazovnom okruženju može da opravda ograničenje prava na slobodu izražavanja utvrđeno članom 10. stav 2. Naime, prema nalazima istraživanja koja su sprovedena u svim državama članicama, koji su potvrđeni određenim vladinim istraživanjima, učenici LGBTI orientacije su izloženi naсиљu i od strane vršnjaka i od strane nastavnika.” ECtHR nadalje u svojoj praksi prepoznaće diskriminaciju na osnovu seksualne orientacije kao jedan od malog broja osnova kada različito postupanje podleže strogom preispitivanju i kada je polje slobodne procene usko.²⁰

Konvencija o pravima deteta,²¹ jedan ugovor Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, je najvažniji globalni pravni instrument za zaštitu prava deteta, koji ima značajan uticaj na nacionalno zakonodavstvo država i najveći ukupan broj ratifikacija od bilo kojeg drugog međunarodnopravnog instrumenta.²² U svom članu 16. Konvencija propisuje da “Nijedno dete neće biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u njegovu privatnost, porodicu, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njenu ili njegovu čast i ugled. Dete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog mešanja ili napada.” Nadalje, u skladu sa članom 19. “Strane ugovornice će preduzeti odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mere za zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog naсиљa, povredjivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploracije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskog/zakonskih staratelja ili drugih lica koji se staraju o detetu. Takve zaštitne mere treba, prema potrebi, da uključuju efikasne postupke za donošenje socijalnih programa za obezbeđivanje neophodne podrške detetu i onima koji se o detetu staraju, kao i drugih oblika zaštite i sprečavanja, utvđivanja, prijavljivanja, upućivanja, istrage, postupanja i praćenja slučajeva ovde navedenog zlostavljanja deteta i, po potrebi, obraćanja sudu.” Ove norme predstavljaju solidan pravni osnov za sva nacionalna zakonska rešenja u pogledu vršnjачkog naсиљa.

20 U predmetu *Valijantos i drugi protiv Grčke*, koji je predstavljao prekretnicu, (podnesci br. 29381/09 i 32684/09, Presuda Velikog veća od 7.11.2013.), u stavu 77. Sud navodi da je: “Koncept seksualne orientacije obuhvaćen članom 14. Sud je u više navrata presudio da, kao i u slučaju nejednakog postupanja na osnovu pola, nejednako postupanje na osnovu seksualne orientacije zahteva “posebno uverljive i sadržajne razloge” koji bi takvo postupanje opravdali (vidi, na primer, Smit i Grejdi, stav 90; Karner, stav 37. i 42; L. i V. protiv Austrije, stav 45.; i X i drugi protiv Austrije, stav 99, svi navedeni u gornjem tekstu). Kada se različito postupanje zasniva na polu ili seksualnoj orientaciji polje slobodne procene države je usko (vidi Karner, stav 41. i Kozak, stav 92, oba navedena u gornjem tekstu). Razlike u postupanju koje se isključivo zasnivaju na razlozima seksualne orientacije su neprihvatljive prema odredbama Konvencije (vidi Salgueiro da Silva Mouta, stav 36; E.B. protiv Francuske, stav. 93 i 96; i X i drugi protiv Austrije, stav. 99, svi navedeni u gornjem tekstu).”

21 Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

22 Do 7. novembra 2016. godine, 196 država je ratifikovalo Konvenciju (izvor: Zbirka sporazuma Ujedinjenih nacija, <https://treaties.un.org/>).

Pozivajući se na prethodne rezolucije o pravima deteta i rezolucije koje je usvojio Savet za ljudska prava koje su relevantne za zaštitu dece od nasilja, naglašavajući da Konvencija o pravima deteta predstavlja standard za promovisanje i zaštitu prava deteta te da su strane ugovornice Konvencije dužne da preduzmu odgovarajuće zakonodavne, administrativne i druge mere za primenu prava priznatih u istoj Konvenciji, Generalna skupština UN je usvojila Rezoluciju o zaštiti dece od vršnjačkog nasilja²³. Generalna skupština UN je prepoznala da nasilje u bilo kom obliku može da ima negativan uticaj na prava deteta i njihovo blagostanje i da deca treba da rastu i da se razvijaju u atmosferi ljubavi i razumevanja a ne straha i zlostavljanja, i istakla je da vršnjačko nasilje, uključujući i digitalno nasilje, može da ima potencijalno dugoročni uticaj na ostvarivanje ljudskih prava i negativan uticaj na decu koja trpe vršnjačko nasilje ili koja u njemu učestvuju. Stoga, sve države se podstiču da preduzmu odgovarajuće mere da spreče nasilje i zaštite decu, uključujući i nasilje koje se dešava u školama. U slučajevima nasilja, državne službe moraju hitno da reaguju i da obezbede odgovarajuću podršku žrtvama. Države takođe treba da podižu svest javnosti, kao i članova porodica, zakonskih staratelja, lica koja se staraju o deci, mladim, škola, zajednicu, predstavnika zajednice i medija kao i organizacija civilnog društva, uz učešće dece, o zaštiti dece od nasilja.

Rezolucija Generalne skupštine UN o zaštiti dece od vršnjačkog nasilja nije pravno obavezujuća ali predstavlja tzv. „meki“ instrument koji može da ima značajan uticaj na buduće korake zemalja, uključujući i Srbiju, u rešavanju pitanja vršnjačkog nasilja.

STRATEŠKI I NORMATIVNI OKVIR REPUBLIKE SRBIJE ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE I NASILJA

Ustav Republike Srbije²⁴ postavlja osnovna načela pravnog sistema. Između ostalog, predviđa:

- pravo na jednakost (Zabrana diskriminacije, član 21): “Pred Ustavom su svi jednaki. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.”
- pravo na dostojanstvo (Dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, član 23): “Ljudsko dostojanstvo je neprikosnovenno i svi su dužni da ga poštuju i štite. Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako

²³ Rezolucija Generalne skupštine od 18. decembra 2014. [o izveštaju Trećeg komiteta (A/69/484)] 69/158. Zaštita dece od vršnjačkog nasilja.

²⁴ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006.

time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom.”

- pravo na fizički i psihički integritet (Nepovrednost fizičkog i psihičkog integriteta, član 25): “Fizički i psihički integritet je nepovrediv. Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka..”
- prava deteta (član 64): “Deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i zrelosti. Svako dete ima pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet. Deca su zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorističavanja ili zloupotrebljavanja. Deca rođena izvan braka imaju jednaka prava kao deca rođena u braku. Prava deteta i njihova zaštita uređuju se zakonom.”
- pravo na obrazovanje (član 71): “Svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno. Republika Srbija omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom.”

Ustav sadrži i norme o podsticanju uvažavanja razlika (član 48):
“Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju,
Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje
razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog,
jezičkog ili verskog identiteta njenih građana.”

LGBTI osobe i grupe nisu izričito pomenute u tekstu Ustava. Zakonima je prepušteno detaljnije uređivanje pitanja zaštite manjina i posebne zaštite dece. Takođe se ne pominje uznemiravanje ili vršnjačko nasilje.

Zakon o zabrani diskriminacije²⁵ utvrđuje, između ostalog, zabranu diskriminacije po osnovu stvarnog ili prepostavljenog ličnog svojstva, rodnog identiteta i seksualne orientacije. Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje su prepoznati kao vidovi diskriminacionog ponašanja: “Zabranjeno je uznemiravanje i ponižavajuće postupanje koje ima za cilj predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje.” (Član 12).

Diskriminacija u ublasti stručnog obrazovanja i stručnog osposobljavanja je posebno regulisana

²⁵ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009.

članom 19. istog zakona: "Svako ima pravo na predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje i stručno osposobljavanje pod jednakim uslovima, u skladu sa zakonom. Zabranjeno je licu ili grupi lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, otežati ili onemogućiti upis u vaspitno-obrazovnu ustanovu, ili isključiti ih iz ovih ustanova, otežati ili uskratiti mogućnost praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, razvrstavati učenike po ličnom svojstvu, zlostavljati ih i na drugi način neopravdano praviti razliku i nejednakost postupati prema njima."

Strogo je zabranjena i diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.

"Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorsko postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno." (Član 21).

Deca su zaštićena protiv svih oblika nejednakog postupanja: "Svako dete, odnosno maloletnik ima jednaka prava i zaštitu u porodici, društvu i državi, bez obzira na njegova ili lična svojstva roditelja, staratelja i članova porodice. Zabranjeno je diskriminisati dete, odnosno maloletnika prema zdravstvenom stanju, bračnom, odnosno vanbračnom rođenju, javno pozivanje na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola, kao i pravljenje razlike prema zdravstvenom stanju, imovnom stanju, profesiji i drugim obeležjima društvenog položaja, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju detetovih roditelja, odnosno staratelja i članova porodice." (Član 22).

Može se reći da je Zakon o zabrani diskriminacije regulisao ovu oblast i u pogledu LGBTI populacije i maloletnika. Stoga se svaki postupak čiji je ishod nejednakost postupanje prema učenicima srednjih škola smatra diskriminatornim. Zakon ne sadrži pojam vršnjačkog nasilja, međutim, može se smatrati da je ovaj pojam obuhvaćen opštim formulacijama pravnih normi, tako da se svaki oblik vršnjačkog nasilja zasnovan na ličnim svojstvima seksualne orijentacije i rodnog identiteta žrtve/žrtava, ima smatrati diskriminatorskim i nezakonitim.

Zakon o mladima²⁶ ne sadrži odredbe o problemu vršnjačkog nasilja, uz nemiravanja i drugih oblika nepoželjnog postupanja prema mladima ili ponašanja mladih, mada su pojmovi „omladina ili mladi“ definisani kao „lica od navršenih 15 do navršenih 30 godina života“, što je starosni okvir koji obuhvata i učenike srednjih škola. Međutim, jedno od osnovnih načela ovog Zakona je zabrana diskriminacije mladih – seksualna orijentacija i rojni identitet su, između ostalog, navedeni kao zaštićena lična svojstva.

Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine²⁷ navodi da "Svi mladi su jednaki i uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu bez obzira na lična svojstva. Ne sme se praviti razlika ili nejednako postupanje prema mladima, posredno ili neposredno, po bilo kom osnovu a naročito na osnovu: rase, pola, (...), seksualne orijentacije, rodnog identiteta i drugog stvarnog, odnosno prepostavljenog ličnog svojstva". Na mlade LGBTI osobe se odnosi posredno specifičan cilj 3: Unapređene su mogućnosti ravnopravnog pristupa za sve i podrška mladima iz osetljivih grupa. Nosioci realizacije cilja određeni su Ministarstvo obrazovanja, te Ministarstvo omladine. Ocenuje se da su projektovani ciljevi, rezultati i aktivnosti iz strateškog dokumenta, kao i iz Akcionog plana, jasno usmereni na promenu kvaliteta života mladih LGBTI osoba, putem sistemskih promena u obrazovanju, te omogućavanju podrške.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja²⁸ prepoznaće nekoliko oblika nasilja prema deci. Deca su definisana kao sva lica mlađa od 18 godina. Strategija počiva na skupu osnovnih načela prava deteta na život, opstanak i razvoj; nediskriminaciju; najbolji interes deteta; participaciju deteta. Strategija identificuje najosetljivije grupe dece; LGBTI deca nisu među njima. Iako su u ovom dokumentu predstavljeni statistički podaci o nasilju u srednjim školama, oni nisu razvrstani prema uzrocima nasilnog ponašanja.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije²⁹ odražava pravac usklađivanja sa međunarodnim standardima, te sprečavanja diskriminacije prema LGBTI osobama, kao i promene javnih politika u određenim oblastima koje mogu da budu izvor diskriminacije. Pored toga, strateški okvir prepoznaće potrebu institucionalne zaštite LGBTI osoba u oblasti obrazovanja. Najzad, neke od mera obuhvaćenih strateškim okvirom usmerene su da odstranjuju diskriminacionog sadržaja iz udžbenika i nastavnog materijala, koji se odnose na seksualnu orijentaciju i rojni identitet.

U kontekstu oslikavanja strateškog okvira koji na određeni način dira u pitanju zabrane diskriminacije i nasilja na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, valja spomenuti i Strategiju razvoja obrazovanja, koja prepoznaće pravac prevencije vršnjačkog nasilja.

Skupština Republike Srbije usvojila je novi **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja** u septembru 2017. Uopšte gledano, ovim tekstrom pojačana je odgovornost nastavnika i osoblja za postupanje u slučajevima nasilja i diskriminacije. Među opštim principima nalaze se i oni koji direktno promovišu princip jednakih šansi, poštovanje dostojanstva, ljudskih prava i tolerancije.

Među osnovnim ciljevima, posebno se ističe "obezbeđivanje podsticajnog i bezbednog okruženja za celoviti razvoj deteta, učenika i odraslog, razvijanje nenasilnog ponašanja i uspostavljanje nulte tolerancije prema nasilju", u članu 8.

27 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2015.

28 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 122/2008.

29 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 60/2013.

Prava deteta u ovom kontekstu, vide se i kroz usvojene međunarodne standard ljudskih prava, među kojima su i zaštita od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, u članu 79.

Član 110. propisuje zabranu diskriminacije, pri čemu su rodni identitet i seksualna orientacija predvišene kao eksplicitno zabranjeni osnovi. Dalje, zabrana nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja predviđena je članom 111.

Zakon o porodicama³⁰ ne sadrži odredbe o vršnjačkom nasilju, ali utvrđuje odgovornost roditelja nasilnika, koji mogu da budu lišeni roditeljskog prava, u potpunosti ili delimično, ako je takvo ponašanje deteta neposredno uzrokovano zanemarivanjem, zlostavljanjem ili sličnim postupacima roditelja (član 84. i 85.).

Situacija je slična i sa **Zakonom o socijalnoj zaštiti**³¹ – mada se ovaj zakon ne bavi problemima vršnjačkog nasilja, diskriminacije ili bilo kojeg drugog oblika nasilja prema deci, on sadrži važne odredbe o funkcionisanju mehanizama za zaštitu dece od svih oblika nasilja – ovi mehanizmi će biti detaljnije predstavljeni u nastavku teksta, pored ostalih postojećih podzakonskih akata o vršnjačkom nasilju.

PODZAKONSKI AKTI O DISKRIMINACIJI I VRŠNJAČKOM NASILJU U ŠKOLAMA

Postoji nekoliko pravilnika o zaštiti dece od diskriminacije i nasilja u školama. Radi se o obavezним podzakonskim aktima koje usvajaju nadležna ministarstva na osnovu analiziranih zakonskih rešenja. Međutim, sistem zaštite dece od nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja se u velikoj meri oslanja na nekolicinu strateških dokumenata, i to na Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i niz posebnih protokola koji su sačinjeni radi detaljnijeg regulisanja ove oblasti u relevantnim ustanovama (obrazovnim i zdravstvenim ustanovama), kao i radi regulisanja postupanja određenih državnih službi (policija, centri za socijalni rad). Iako su sačinjeni u formi smernica, ovi akti sadrže veoma temeljne i detaljne mehanizme za prevenciju i suzbijanje nasilja u školi, koji su objašnjeni korak po korak. Osim toga, iako ovi akti nisu pravno obavezujući, nadležna ministarstva su ih usvojila kroz svoje interne akte i time ih učinila obavezujućima. Svi ovi akti zajedno imaju svoju ulogu u funkcionisanju suzbijanju vršnjačkog nasilja, što će biti predmet analize u nastavku teksta.

Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja³² definije diskriminaciju i diskriminatorno postupanje u obrazovanju i vaspitanju kao neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje preventstva) u odnosu na lice ili grupe lica, kao i na članove

njihovih porodica ili njima bliska lica na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na njihovim stvarnim, odnosno prepostavljenim ličnim svojstvima.³³ Seksualna orientacija i rodni identitet su prepoznati kao zaštićena lična svojstva.

Vršnjačko nasilje nije prepoznato i definisano ovim Pravilnikom. Međutim, član 11. daje veoma detaljnu definiciju onoga što se smatra uznemiravanjem ili ponižavajućim postupanjem: "Uznemiravanje i ponižavajuće postupanje postoji kada su učesnici uprocesu obrazovanja i vaspitanja, od strane drugih učesnika u procesu obrazovanja i vaspitanja, odnosno trećih lica, usled ličnog svojstva, u procesu obrazovanja i vaspitanja ili u vezi sa procesom obrazovanja i vaspitanja, izloženi diskriminatorskom postupanju, koje ima za cilj ili poredstavlja povredu dostojanstva i kojim se stvara osećaj poniženosti, uznemirenosti ili odbačenosti, širi strah ili neprijateljstvo, odnosno stvara ponižavajuće i uvredljivo okruženje, a naročito: 1) korišćenjem pogrdnih imena, nadimaka i stereotipa kojima se vreda njihovo dostojanstvo na osnovu ličnog svojstva; 2) izlaganjem podsmehu postignuća učesnika u obrazovno-vaspitnom procesu, a naročito dece i učenika; 3) izlaganjem podsmehu fizičkog izgleda, socijalnog porekla, roda, pola, seksualne orientacije, odnosno bilo kog drugog ličnog svojstva učesnika u obrazovno-vaspitnom procesu; 4) javnim ponižavanjem i pretnjom primene neprimerenih kazni i sankcija prema deci, učenicima i drugim učesnicima u obrazovnom i vaspitnom procesu; 5) diskriminatorskim postupanjem kojim, suprotно zakonu, dolazi do uznemiravanja ili ponižavajućeg postupanja prema učesnicima u obrazovnom i vaspitnom procesu." Ovaj član je od najveće važnosti, prvo, zato što definiše nekoliko vrsti ponašanja koje bi mogле da predstavljaju vršnjačko nasilje i, drugo, zato što izričito navodi seksualnu orientaciju kao jedno od zaštićenih ličnih svojstava učenika.

Pored toga, u članu 16, iako se ne pominje sam termin "vršnjačko nasilje", ističe se da je diskriminacija u oblasti obezbeđivanja bezbednosti u školi takođe oblik nejednakog postupanja, i da ga, kao takvog, treba prepoznati i sankcionisati: "Diskriminacija u oblasti obezbeđivanja bezbednosti dece, učenika, zaposlenih i trećih lica, postoji ako ustanova, suprotno zabrani nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja utvrđenoj zakonom, s obzirom na lično svojstvo deteta, učenika, zaposlenog i trećih lica, ne obezbeđuje isti nivo bezbednosti svoj deci, učenicima, roditeljima, odnosno starateljima i zaposlenima i trećim licima u vreme boravka u ustanovi i u toku svih aktivnosti koje ustanova organizuje." Škola je stoga dužna da osigura bezbednost svim stranama koje su na neki način povezane s njom, uključujući i decu koja se nalaze/borave u školskom objektu (bilo da su učenici škole ili ne). Svakim eventualnim pravilnikom u osiguravanju bezbednosti dece, škola krši svoju obavezu da će svima garantovati bezbedno i tolerantno okruženje i jednakе uslove za učenje/igranje/rad.

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja je usvojen 2005. godine. Zasnovan je na principima prava deteta na život, opstanak i razvoj; nediskriminacije; najboljeg interesa deteta; i

30 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – other law and 6/2015.

31 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011.

32 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2016.

33 Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja, član 2.

participacije deteta. Uspostavljanje delotvorne, multiresorne mreže za zaštitu dece od zanemarivanja i zlostavljanja zahtevalo je izradu posebnih protokola. Opštim protokolom je tako uspostavljena šira mreža, dok su posebni protokoli smatrani instrumentima za dalje razvijanje međusektorske saradnje. U skladu sa tim, Opšti protokol ne uređuje pitanje nasilja u školi, ne upotrebljava i ne definiše termin vršnjačkog nasilja; već definiše pojmove zlostavljanja (fizičkog, emotivnog i seksualnog), zanemarivanja i eksploatacije. Opšti protokol se fokusira na centre za socijalni rad, kao osnovne službe za zaštitu dece. Svi postupci i mehanizi utvrđeni su ovim opštim okvirom, namerno ostavljajući prostora za regulisanje specifičnih situacija posebnim protokolima.

Na osnovu rešenja iz Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, 2007. godine je usvojen Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. S obzirom da su sva rešenja uvedena ovim aktom detaljnije razrađena u Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, ona će biti analizirana u daljem tekstu.

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje³⁴ je bio način da se dalje proširi primena mehanizama utvrđenim Posebnim protokolom, kao i da se on usvoji u „klasičnom” obliku pozakonskog akta. Ovaj Pravilnik sadrži samo dva člana, kojima se utvrđuje da Protokol postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje čini njegov sastavni deo i da stoga ima pravnu snagu podzakonskog akta. To je bio način da se neobavezujući strateški dokument učini obavezujućim za sve aktere u obrazovno-vaspitnom sistemu. Bio je to i način da se proširi primena Opšteg i Posebnog protokola koji su usvojeni 2005 i 2007, tim redosledom.

Protokol ponavlja definicije vrsta nasilja sadržane u Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Takođe, uvodi pojam elektronskog nasilja i zlostavljanja, koje je definisano kao „zloupotreba informacionih tehnologija koja može da ima za posledicu povredu druge ličnosti i ugrožavanje dostonstva i ostvaruje se slanjem poruka elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, putem veb-sajta (web site), četovanjem, uključivanjem u forume, socijalne mreže i sl.”. Zanemarivanje deteta tokom njegovog/njenog boravka u obrazovnoj ustanovi je propuštanje obrazovno-vaspitne ustanove da zaštitи дете od vršnjačkog nasilja (iako se ne koristi termin „vršnjačko nasilje”, iz opisa detetove bezbednosti jasno je da je vršnjačko nasilje potencijalna posledica propusta u postupanju obrazovno-vaspitne ustanove).

Mere protiv nasilja uključuju i preventivne aktivnosti (prevashodno kroz edukaciju svih aktera). Prevencija nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, kao jedan od prioriteta u ostvarivanju obrazovno-vaspitnog rada, je sastavni deo godišnjeg plana rada. Ustanova programom zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja određuje mere i aktivnosti koje obezbeđuju razvijanje i negovanje pozitivne atmosfere i bezbedno okruženje za sve. Program zaštite utvrđuje se na osnovu analize stanja bezbednosti, prisustnosti različitih oblika i intenziteta nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovi, specifičnosti

ustanove i rezultata samovrednovanja i vrednovanja kvaliteta rada ustanove. Programom zaštite definišu se preventivne i interventne aktivnosti, odgovorna lica i vremenska dinamika ostvarivanja.

Nadalje, svaka škola ima obavezu da formira poseban tim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Članove i rukovodioca tima za zaštitu određuje direktor ustanove iz reda zaposlenih (nastavnik, vaspitač, stručni saradnik, sekretar i dr.). Broj i sastav članova tima za zaštitu zavise od specifičnosti ustanove (vrsta i veličina ustanove, organizacija rada, izdvojena odeljenja, prisustvo dece i učenika iz manjinskih i marginalizovanih grupa i dr.). Ustanova može da uključi u tim za zaštitu predstavnike roditelja i lokalne zajednice, učeničkog parlamenta i po potrebi odgovarajuće stručnjake (socijalni radnik, specijalni pedagog, lekar, predstavnik policije i dr.). Zadaci tima za zaštitu jesu, naročito, da: 1) pripremi program zaštite; 2) informiše decu i učenike, zaposlene i roditelje o planiranim aktivnostima i mogućnosti traženja podrške i pomoći od tima za zaštitu; 3) učestvuje u obukama i projektima za razvijanje kompetencija potrebnih za prevenciju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 4) predlaže mere za prevenciju i zaštitu, organizuje konsultacije i učestvuje u proceni rizika i donošenju odluka o postupcima u slučajevima sumnje ili dešavanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 5) uključuje roditelje u preventivne i interventne mere i aktivnosti; 6) prati i procenjuje efekte preduzetih mera za zaštitu dece i učenika i daje odgovarajuće predloge direktoru; 7) sarađuje sa stručnjacima iz drugih nadležnih organa, organizacija, službi i medija radi sveobuhvatne zaštite dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja; 8) vodi i čuva dokumentaciju; 9) izveštava stručna tela i organe upravljanja.

Iako se može oceniti da se normativni i strateški okviri polako transformišu u pravcu veće otvorenosti za pitanje vršnjačkog nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta,

ostaje sumnja u stepen upoznatosti zaposlenih u obrazovnom sistemu i sa sopstvenim obavezama, procedurama i mehanizmima prevencije, ali i sa pravima učenika i učenica u datom kontekstu.

SAZNANJE O NASILJU MEĐU DECOM

(Izvor: Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama)

FENOMEN VRŠNJAČKOG NASILJA NA OSNOVU SEKSUALNE ORIJENTACIJE I/ILI RODNOG IDENTITETA

Pojam i razmere ovog fenomena

Prema Načelima iz Džogdžakarte, „svako ima pravo na obrazovanje, bez diskriminacije na osnovu, a uzimajući u obzir, njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet“. „Države su dužne da njihovi zakoni i politike obezbede odgovarajuću zaštitu učenika, osoblja i nastavnika različite seksualne orijentacije i rodног identiteta od svih oblika socijalne isključenosti i nasilja u školskom okruženju, uključujući vršnjačko nasilje i uznemiravanje”.³⁵

Kao oblik nasilja, vršnjačko nasilje može da predstavlja ne samo kršenje prava na obrazovanje već i prava na zdravlje, bezbednost, dostojanstvo i slobodu od diskriminacije.³⁶

Postoje različite definicije nasilja u školama, od onih koje pokrivaju širi spektar ponašanja – od manjih incidenta do ponašanja koje može izazvati ozbiljne i trajne posledice. Najčešće se koristi definicija koju je formulisao Olveus, i prema kojoj je osoba „žrtva vršnjačkog nasilja ako je on ili ona izložen učestalim i trajnim negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika“. Ova definicija posebno ističe karakteristike kao što su **nameњa, ponavljanje i nesrazmernost moći**³⁷ i prema njoj, ovakvo nasilje treba **razlikovati od instrumentalne ili reaktivne agresije**.

Preciznije, homofobično, bifobično ili transfobično nasilje, kao najčešće pominjani oblici vršnjačkog nasilja mogu se definisati kao „ponašanje ili govor zbog kojih se neka osoba oseća nepoželjnom ili socijalno isključenom zbog svoje seksualne orijentacije ili rodног identiteta, bilo stvarnog ili prepostavljenog, ili zbog svoje povezanosti sa ljudima koji su, ili se smatra da su homoseksualci, biseksualci, ili transrodne osobe (npr. deca istopolnih

Vršnjačko nasilje se dešava kada pojedinac ili grupa dece pokušava da uznemiri drugo dete time što mu stalno ponavlja iste stvari koje ga povređuju/uznemiravaju. Ponekad nasilnici udaraju i šutiraju žrtvu ili je primoravaju da im da svoj novac; ponekad je neprestano izazivaju. Dete nad koje je izloženo nasilju nije u stanju da to spreči i zabrinuto je da će mu se to opet desiti. Situacija kada se potuku ili verbalno sukobe dve osobe približno iste snage nije nužno vršnjačko nasilje.

Mellor A. (1997). “Finding Out About Bullying”, SCRE Spotlight br. 43, Edinburg: Škotski savet za istraživanje obrazovanja.

35 International Commission of Jurists (ICJ)(2007). *The Yogyakarta Principles. Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity*. Geneva: ICJ.

36 Komitet UN za prava deteta, Opšti komentar br. 4 (2003) o zdravlju i razvoju adolescenata, stav 2.

37 Olveus (1994). “Bullying at School. Long-Term Outcomes for the Victims and an Effective School-Based Intervention Program”. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Knjiga 35, Izdanje 7, str. 1169-1341.

**Vršnjačko nasilje je dugotrajno
nasilje, fizičko ili psihološko koje vrši
pojedinac ili grupa protiv pojedinca
koji nije u stanju da se sam odbrani
u dатој situaciji.**

E Roland (1989). "A System Oriented Strategy Against Bullying". *Bullying: an international perspective*.

ke, homoseksualci, biseksualci ili transrodne osobe. Brojne studije o vršnjačkom nasilju na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta povezuju ovakvo nasilje sa pojavom depresije, anksioznosti i niskog stepena samopouzdanja, sa povećanim rizikom od narkomanije, stupanja u intimne odnose bez zaštite, HIV infekcije, samopovređivanja i samoubistva.³⁹

Pošto Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama Republike Srbije definiše nasilje kao svaki oblik jedanput učinjenog ili ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva dece/učenika, vršnjačko nasilje na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta se jasno uklapa u okvire te definicije.

I pored toga što su poslednjih godina sprovedene brojne studije o rasprostranjenosti nasilja u školama u Srbiji, još uvek nije uspostavljen adekvatan sistem za identifikaciju, prikupljanje podataka i praćenje, pa je stoga teško pružiti precizne i kompletne informacije o intenzitetu i razmerama ovog fenomena. Pored toga, seksualna orientacija i rojni identitet nisu ni bili predmet istraživanja sve do nedavno, kada su Centar za studije roda i politike Fakulteta političkih nauka i UNICEF sproveli istraživanje rođno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji pod okriljem UNICEF-a.⁴⁰

Ipak, rezultati svih dostupnih istraživanja pokazuju da su učenici i mladi izloženi sve većem riziku od nasilja, uključujući i vršnjačko nasilje u školama. Naime, na osnovu istraživanja o nasilju u osnovnim školama u Srbiji, 65 odsto dece je doživelo neki oblik nasilja u poslednja tri meseca koja su prethodila istraživanju⁴¹:

38 Mitchell M. et al. (2014). *Tackling homophobic, biphobic and transphobic bullying among school-age children and young people: findings from a mixed methods study of teachers, other providers and pupils*. Government Equalities Office, Department for Education, The Rt Hon Nicky Morgan MP and Jo Swinson. str. 11.

39 Na osnovu UNESCO's Brief on school bullying on the basis of sexual orientation and gender identity. <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002277/227706E.pdf>

40 Ćuliman J. i dr. (2015). *Istraživanje rođno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i UNICEF.

41 Popadić D. i Plut D. (2014). *Nasilje u školama Srbije. Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju i

parova).³⁸ Pored toga, u akcionom okviru UNESCO, vršnjačko nasilje se definiše na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta, kao oblik rođno zasnovanog nasilja. Tačnije, u okviru ove definicije se naglašava da „homofobično i transrodno nasilje ne doživljavaju samo lezbejke, homoseksualci, biseksualci i transrodne (LGBT) mlade osobe već i učenici za koje se smatra da se ne uklapaju u postojeće rodne norme i stereotipe, čak i ako se oni sami ne izjašnjavaju kao lezbejke, homoseksualci, biseksualci ili transrodne osobe. Brojne studije o vršnjačkom nasilju na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta povezuju ovakvo nasilje sa pojavom depresije, anksioznosti i niskog stepena samopouzdanja, sa povećanim rizikom od narkomanije, stupanja u intimne odnose bez zaštite, HIV infekcije, samopovređivanja i samoubistva.³⁹

Pošto Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama Republike Srbije definiše nasilje kao svaki oblik jedanput učinjenog ili ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva dece/učenika, vršnjačko nasilje na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta se jasno uklapa u okvire te definicije.

I pored toga što su poslednjih godina sprovedene brojne studije o rasprostranjenosti nasilja u školama u Srbiji, još uvek nije uspostavljen adekvatan sistem za identifikaciju, prikupljanje podataka i praćenje, pa je stoga teško pružiti precizne i kompletne informacije o intenzitetu i razmerama ovog fenomena. Pored toga, seksualna orientacija i rojni identitet nisu ni bili predmet istraživanja sve do nedavno, kada su Centar za studije roda i politike Fakulteta političkih nauka i UNICEF sproveli istraživanje rođno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji pod okriljem UNICEF-a.⁴⁰

Ipak, rezultati svih dostupnih istraživanja pokazuju da su učenici i mladi izloženi sve većem riziku od nasilja, uključujući i vršnjačko nasilje u školama. Naime, na osnovu istraživanja o nasilju u osnovnim školama u Srbiji, 65 odsto dece je doživelo neki oblik nasilja u poslednja tri meseca koja su prethodila istraživanju⁴¹:

35%

65%

Rasprostranjenost nasilja u osnovnim školama

Učenici koji nisu doživeli nasilje
(u poslednja 3 meseca)

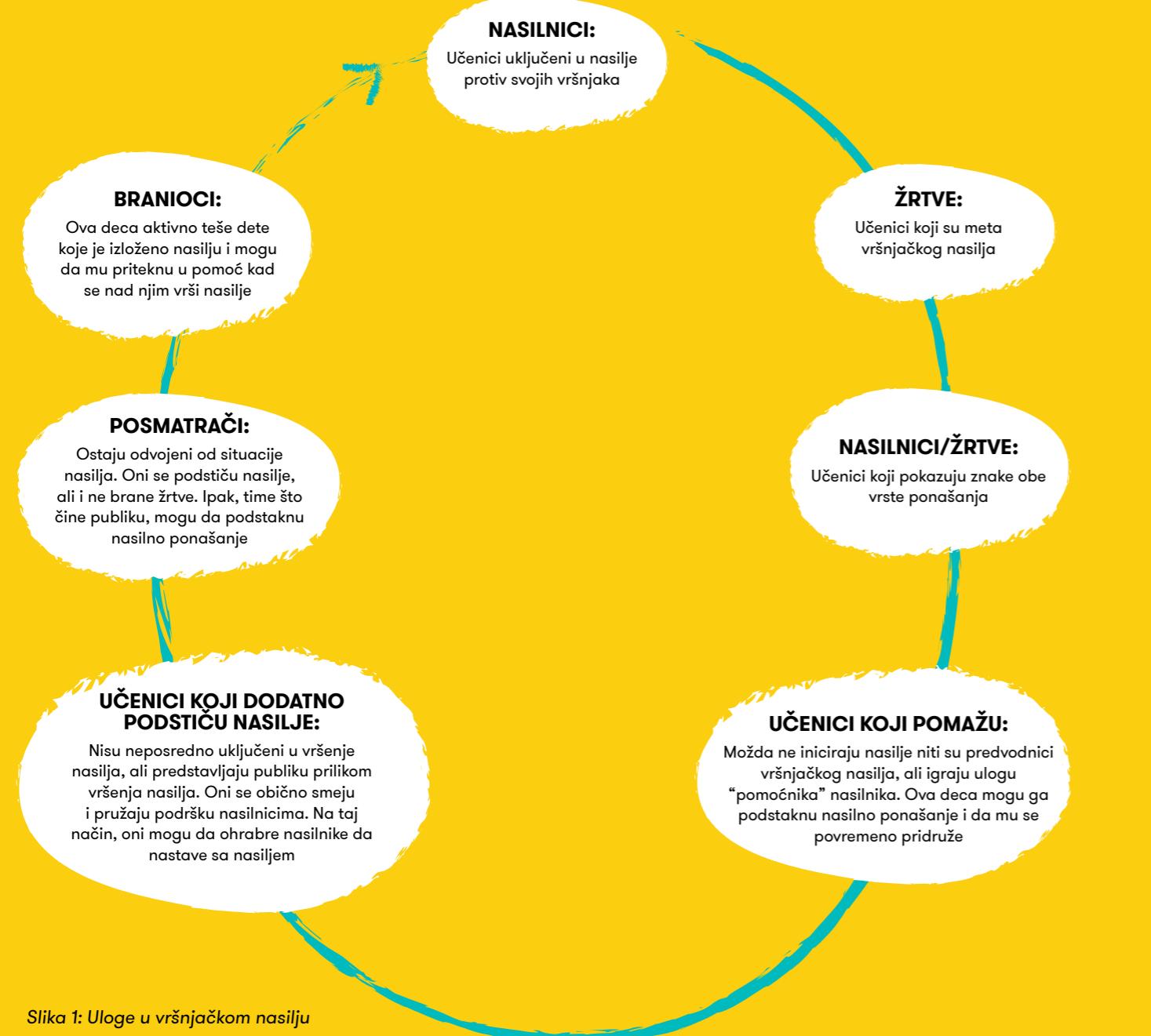
Učenici koji su bar jednom doživeli nasilje
(u poslednja 3 meseca)

Učešće u vršnjačkom nasilju

Učešće u vršnjačkom nasilju se kreće u kontinuumu, koji uključuje uloge nasilnika, žrtve, nasilnika/žrtve, posmatrača i dece koja nisu uključena u nasilnu interakciju, s tim da učenici često mogu da se nađu i u više uloga⁴². Istraživači prepoznaju i dodatne uloge u nasilnoj interakciji i iznose teoriju o „krugu vršnjačkog nasilja“ kako bi mogli da definišu i one koji direktno učestvuju u nasilju, kao i one koji aktivno ili pasivno pomažu u nasilju ili u zaštiti od njega.

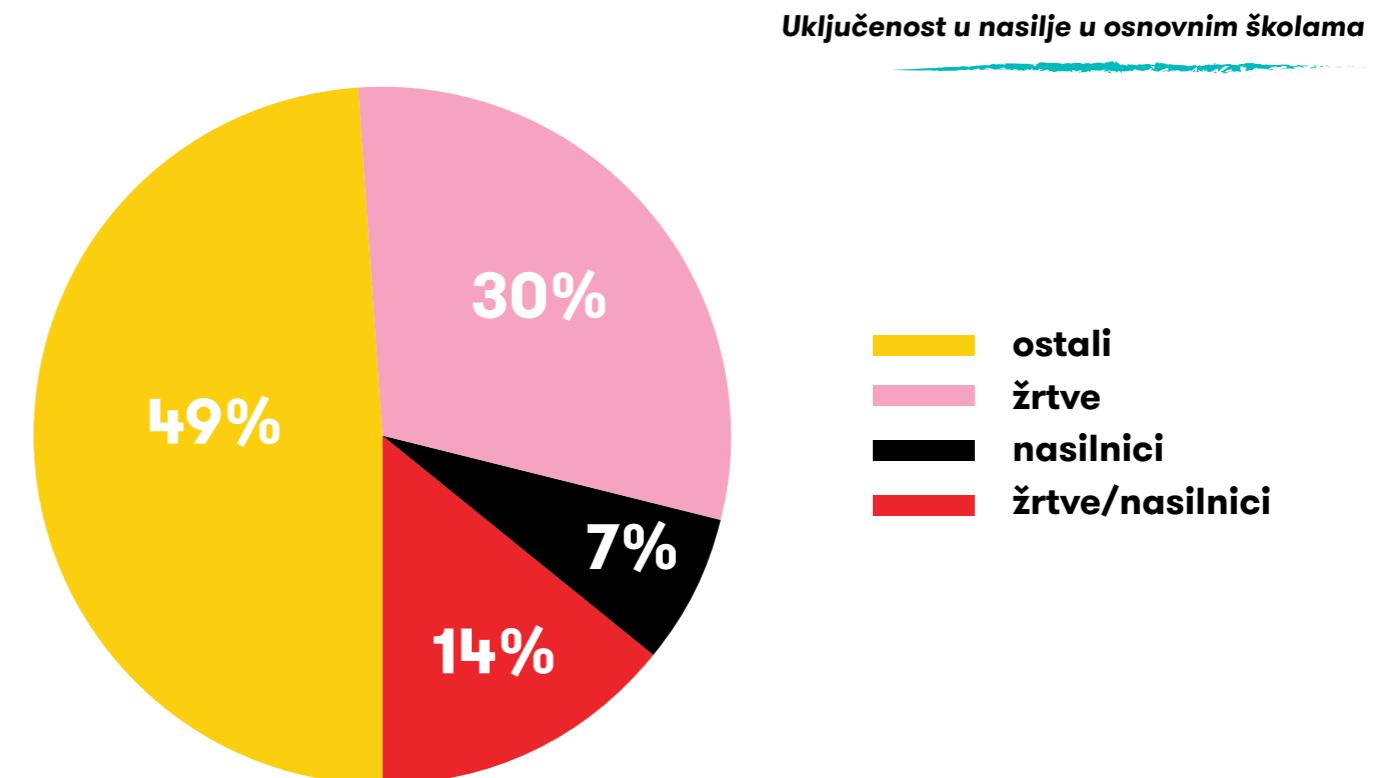
UNICEF.

42 Swearer S. i dr. (2015). "Understanding the Psychology of Bullying". *American Psychological Association*, Knjiga 70, br. 4, 344-353.

Slika 1: Uloge u vršnjačkom nasilju

Iz dostupnih podataka se vidi da je otprilike polovina svih učenika na neki način uključena u nasilničku interakciju u školama:⁴³

Grafikon 3: Uključenost u nasilje u osnovnim školama – podaci iz publikacije „Nasilje u školama Srbije“

Nasilnik može da bude pojedinac ili grupa („pack bullying“) pri čemu je naslinik pripadnik posebne, obično ekskluzivne grupe. Nasilje može da se ispolji direktno ili „virtuelno“, putem društvenih mreža, slanjem SMS poruka, imejlova, preko sajtova za druženje (četovanje), blogova, i drugih oblika virtuelne komunikacije.

43 Popadić D. i dr. (2014). *Nasilje u školama Srbije: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF, str. 102.

Karakteristike povezane sa nasilnim ponašanjem i viktimizacijom

Pored gore navedenog, sva istraživanja pokazuju da su počiniovi vršnjačkog nasilja, uključujući i rodno zasnovano nasilje, najčešće dečaci. U ranijim tvrdnjama da su dečaci ti koji češće vrše direktno nasilje dok devojčice češće pribegavaju relacionom nasilju, kao razlog za to je isticana činjenica da se u društvu devojčice strože kažnjavaju za fizičko nasilje pa stoga koriste manipulativnije strategije⁴⁴.

Skorašnji izveštaj NESET II pokazuje da postoji jasna razlika među polovima kada su u pitanju trendovi vršnjačkog nasilja u Evropi, odnosno da su u većini zemalja u vršnjačko nasilje češće uključeni dečaci nego devojčice, kako u ulozi žrtve, tako i u ulozi nasilnika.⁴⁵

S druge strane, na osnovu Popadićeve analize⁴⁶, ovu tvrdnju treba uzeti sa rezervom jer neke novije meta-analize pokazuju da rodna pripadnost ne igra uvek suštinsku ulogu kod različitih vrsta nasilja.

Dostupni podaci o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja pokazuju da je ono široko rasprostranjeno i da njegova rasprostranjenost raste sa uzrastom dece⁴⁷:

Grafikon 4: Izloženost rodno zasnovanom nasilju – podaci iz publikacije „Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji“

⁴⁴ Silva M. i dr. (2013). "The Involvement of Girls and Boys with Bullying: An Analysis of Gender Differences". *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Decembar 2013; 10(12): 6820–6831.

⁴⁵ Downes P., Cefai, C.(2016). "How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence: Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools", izveštaj NESET II, Luksemburg: Služba za publikacije Evropske unije.

⁴⁶ Popadić D. (2009). "Nasilje u školama", Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF. str. 128–131.

⁴⁷ Ćuliman J. op. cit.

Predstavnici OCD koje se bave zaštitom prava LGBTI zajednice u Srbiji kao i intervuisani predstavnici LGBTI zajednice nisu imali isti utisak, mada bi trebalo napomenuti da su utisci o nivou samoprihvatanja, o boljem kvalitetu odnosa i o nivou prihvatanja od strane vršnjaka u srednjim školama u suštini bili procenjivani u odnosu na nivo prihvatanja i samoprihvatanja u osnovnim školama, koji su procenjeni kao dosta niski: „Sve je za mene bilo mnogo bolje u srednjoj školi. Možda zbog toga što je osnovna škola bila prvi pakao.“ S druge strane, velika većina ispitanika je izjavila da su bili izloženi nekom obliku vrnjačkog nasilja na osnovu (prepostavljene) seksualne orientacije ili rodnog identiteta i/ili su bili svedoci takvog nasilja. Drugi relevantni izvori takođe potvrđuju da je približno 50 odsto pripadnika LGBTI zajednice u Srbiji iskusilo neki oblik nasilja, uključujući i vršnjačko nasilje, a da je oko 5 odsto njih doživelo i vršnjačko nasilje u školi.⁴⁸ Intervuisani ispitanici iz institucija izjavili su da je fizičko nasilje najprisutnije među učenicima 7. i 8. razreda osnovnih škola.

Osim roda i uzrasta, tu si u druge karakteristike dece koje mogu da igraju značajnu ulogu u zlostavljanju u školama i koje su često predmet analize, kao na primer: nacionalnost, uspeh u školi, karakteristike ličnosti, nivo samopoštovanja (samoprihvaćenosti). Seksualna orientacija se tek odnedavno analizira kao jedna od važnih karakteristika⁴⁹, tako da su podaci o ovom fenomenu još uvek ograničeni. Na osnovu izveštaja NESET II seksualna orientacija, rod, migracija i status socijalne uključenosti kao i invaliditet bi trebalo da budu svojstva od posebne važnosti u svim daljim istraživanjima fenomena vršnjačkog nasilja u školama.

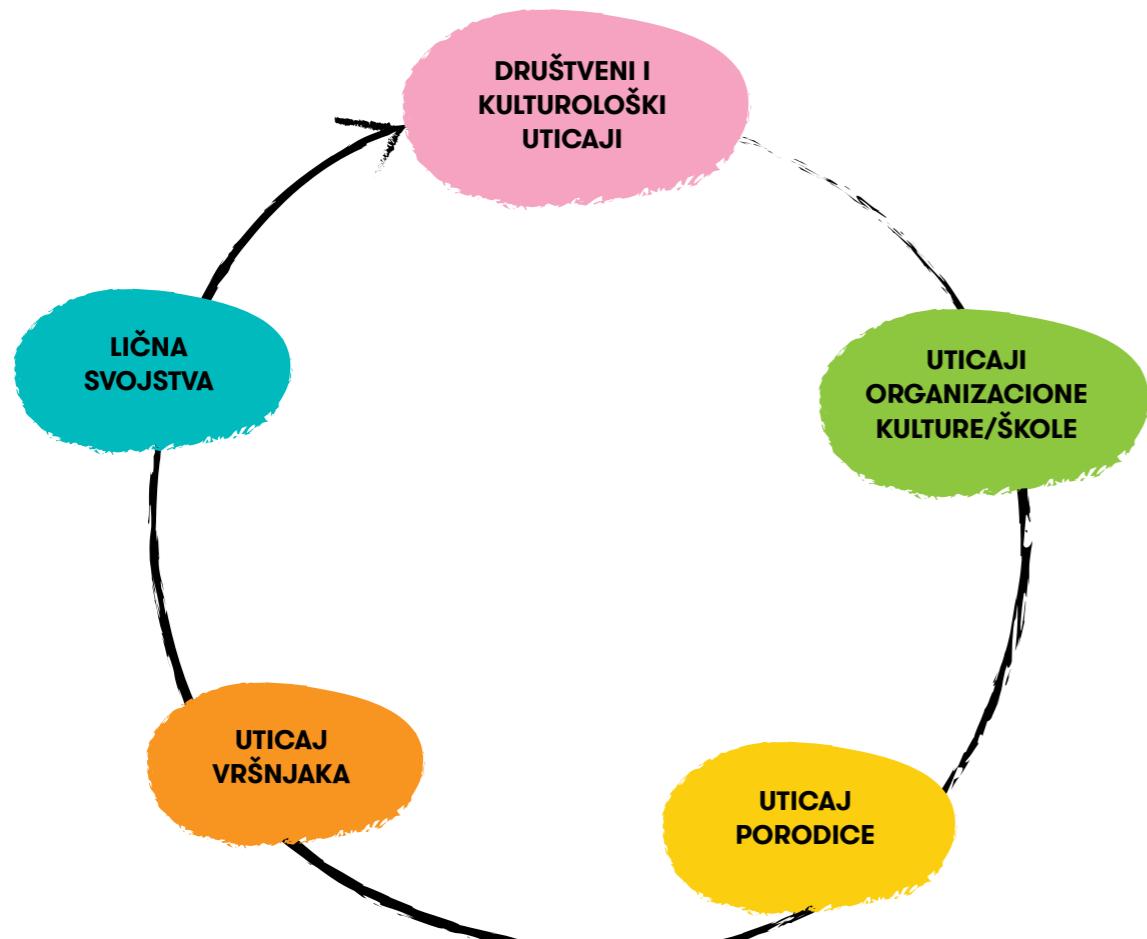
Brojne studije ukazuju na to da vršnjačko nasilje i nasilje nisu pojave koje se dešavaju izolovano.

Naprotiv, „čini se da vršnjačko nasilje nastaje kao posledica složenih interakcija između pojedinaca u kontekstima u kojima se oni nalaze, kako proksimalnim (odnosno u porodici, među vršnjacima, u školskom okruženju) tako i distalnim (odnosno pod društvenim i kulturnim uticajima).”⁵⁰ U cilju boljeg razumevanja ovog fenomena, različiti autori analiziraju sledeće faktore rizika koji su povezani i sa viktimizacijom i sa izvršenjem nasilja:

⁴⁸ Jarić I. (2010). *Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.

⁴⁹ Nasilje na osnovu seksualne orientacije je navedeno i analizirano kao vid rodno zasnovanog nasilja u: J. Ćuliman, op. cit.

⁵⁰ Swearer S., Hymel S. (2015). "Understanding the Psychology of Bullying". *American Psychologist*. American Psychological Association. Knjiga 70, br. 4, 344–353.

Slika 2: Faktori rizika koji su povezani sa vršnjačkim nasiljem

Iz perspektive homofobičnog, bifobičnog i transrodnog vršnjačkog nasilja, kulturološki uticaji definitivno igraju značajnu ulogu, posebno u društvenom kontekstu za koji su karakteristični visok nivo homofobije i široka rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja.

Oblici vršnjačkog nasilja

U postojećim studijama i istraživanjima mogu se naći brojne kategorizacije vršnjačkog nasilja. Neki autori, među kojima i Olweus⁵¹, prepoznaju sledeće oblike vršnjačkog nasilja:

Slika 3: oblici vršnjačkog nasilja

Neki autori uvode i dimenziju efekata – tako da vršnjačko nasilje može da poprimi oblik neposrednog nasilja, u koje spadaju postupci fizičke i verbalne agresije kao što su udaranje, krađa ili nazivanje pogrdnim imenima ili posrednog zlostavljanja za koje su karakteristični isključivanje iz društva (npr. ti ne možeš da se igraš sa nama, ti nisi pozvan, itd.) i širenje glasina.⁵² Neposredno vršnjačko nasilje se odnosi na povređivanje drugih u direktnom kontaktu. Ovakvo nasilje vrši pojedinac ili grupa učenika prema određenoj deci u školi i ono je učestalo. U neposredno vršnjačko nasilje spadaju ponašanja kao što su pretnje, ucene, krađe stvari od žrtve, vredanje, izvrgavanje ruglu, fizičko prebijanje, itd. Istovremeno, relationalno vršnjačko nasilje se odnosi na kvarenje ličnih odnosa među prijateljima, uništavanje nečijeg statusa i ugleda u grupi u cilju njegovog povređivanja. Neka deca/grupe u školi se iznova namerno ne pozivaju na zajedničke skupove, zabave, putovanja ili druženja, čini se sve da ih i drugi ignorišu, da ne žele da im (više) budu prijatelji ili da ih viđaju u svojoj blizini ili se o njima šire grozne laži, priče i glasine:

51 Olweus, D. (2010). "Foundations for understanding bullying". In S. R. Jimerson, Swearer, M. Susan, Espelage, & L. Dorothy (Eds.). *The handbook of bullying in schools: An international perspective* [str. 9-33]. New York: Routledge.

52 Wolke D., Woods S., Bloomfield L. i Karstadt L. (2000). "The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, str. 989-1002.

Slika 4: Oblici vršnjačkog nasilja

Na sličan način, Popadić opisuje i reaktivnu i proaktivnu agresiju kao vrste nasilja sa drugačijim ciljem. Reaktivna agresija je obično reakcija na stvarnu ili prepostavljenu pretnju ili uvodu, dok je glavna karakteristika proaktivne agresije njen instrumentalni cilj: da se stekne neka korist u smislu materijalne ili društvene dominacije. Stoga je, imajući u vidu dimenziju samog cilja – vršnjačko nasilje oblik proaktivne agresije.

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Srbiji definiše nasilje kao svaki oblik jedanput učinjenog ili ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva dece/učenika. Mada se to ne navodi izričito, smatra se da se ovako široka definicija odnosi i na vršnjačko nasilje na osnovu (prepostavljene) seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Pored toga, Posebni protokol uvažava da nasilje podrazumeva različite oblike vršnjačkog nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja, maltretiranja i eksploracije kao i činjenicu da se nasilje može pojaviti u vršnjačkim odnosima kao i u odnosima između odraslih i dece.

Nadalje, Posebni protokol prepoznaje i da je nasilje višedimenzionalni fenomen i da ne postoji tačno utvrđene granice između različitih vrsta i oblika nasilja – odnosno da se oni međusobno preklapaju i uslovjavaju.

Protokol prepoznaće sledeće oblike nasilja:

FIZIČKO NASILJE

Odnosi se na ponašanje koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog povređivanja deteta/učenika. Primeri fizičkog nasilja su: udaranje, šutiranje, guranje, šamaranje, čupanje, davljajne, bacanje, gađanje, napad vatrenim oružjem, trovanje, paljenje, popijanje vrućom vodom, uskraćivanje hrane, sna itd.

EMOCIONALNO/PSIHOLOŠKO NASILJE

Odnosi se na ono ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva deteta/učenika. Odnosi se i na situacije u kojima se propušta i obezbeđivanje prikladne i podržavajuće sredine za zdrav emocionalni i socijalni razvoj u skladu sa potencijalima deteta/učenika. Ono obuhvata postupke kojima se vrši omalovažavanje, etiketiranje, ignorisanje, nazivanje pogrdnim imenima, ucenjivanje, vredanje, ogovaranje, podsmevanje, iznuđivanje, manipulisanje, pretnja, zastašivanje, kao i druge oblike neprijateljskog ponašanja.

SOCIJALNO NASILJE

Uključuje isključivanje iz grupe i diskriminaciju. Odnosi se na sledeće oblike ponašanja: odvajanje deteta/učenika od drugih na osnovu različitosti, dovođenje u poziciju neravnopravnosti i nejednakosti, izolaciju, nedruženje, ignorisanje i neprihvatanje zbog ličnih svojstava.

SEKSUALNO NASILJE I ZLOUPOTREBA

Podrazumeva uključivanje dece/učenika u seksualnu aktivnost koju ona ne shvataju u potpunosti, za koju nisu razvojno dorasla (ne prihvataju je, nisu u stanju da se sa njom usaglase), i koja ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe. Pored toga, seksualnim nasiljem smatra se: seksualno uzinemiravanje - lascivno komentarisanje, etiketiranje, širenje priča, dodirivanje, upućivanje poruka, fotografisanje, telefonski pozivi i sl; navođenje ili primoravanje deteta/učenika na učešće u seksualnim aktivnostima, bilo da se radi o kontaktним (seksualni odnos, seksualno dodirivanje i sl.) ili nekontaktnim aktivnostima (izlaganje pogledu, egzibicionizam i sl.); korišćenje dece/učenika za prostituciju, pornografiju ili druge oblike seksualne eksploracije.

DIGITALNO ODNOSNO ELEKTRONSKO NASILJE

Javlja se razvojem savremenih komunikacionih tehnologija i vrsta nasilja podrzumeva korišćenje informacionih tehnologija sa ciljem da se druga osoba povredi, ponizi ili da joj se naneše šteta. U različite oblike sajber nasilja spadaju: slanje uznemiravajućih, uvredljivih ili pretećih poruka, slika ili video zapisa elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, ili objavljuvanjem takvog materijala na društvenim mrežama; kradja identiteta, otvaranje lažnih profila na tuđe ime koristeći lažne identitete; neovlašćeno objavljuvanje ličnih podataka drugih lica; krađa i/ili objavljuvanje lozinki; slanje virusa; širenje glasina i lažnih informacija po društvenim mrežama, itd.

ZLOUPOTREBA DECE/UČENIKA

Predstavlja sve što ustanove čine ili ne čine, a šta direktno ili indirektno škodi deci/učenicima ili im smanjuje mogućnost za bezbedan i zdrav razvoj i dovodi ih u nemoćan, neravnopravan i zavisani položaj u odnosu na pojedince i ustanovu.

ZANEMARIVANJE I NEMARNO POSTUPANJE

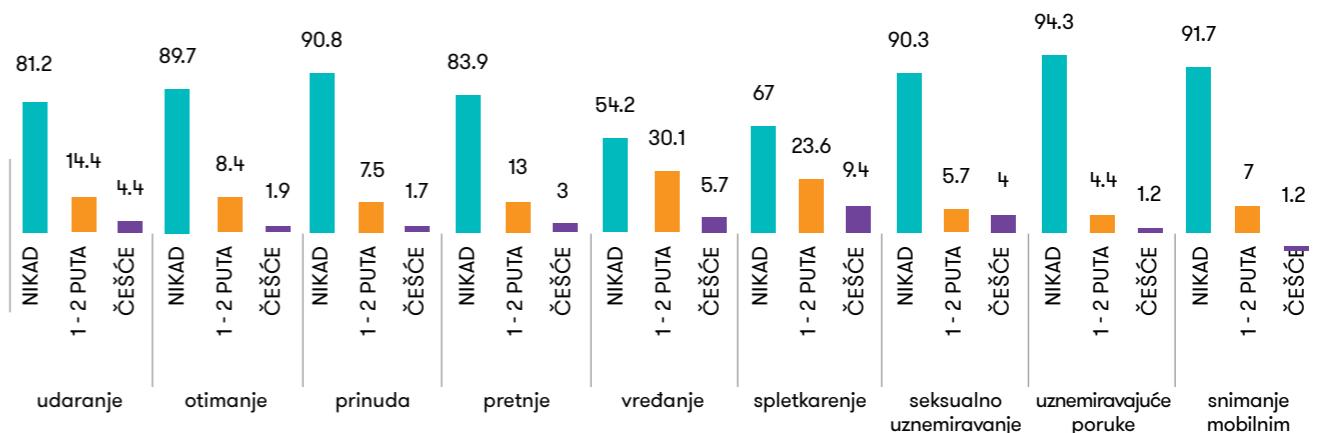
Predstavljaju slučajevе propuštanja ustanove ili pojedinca da obezbede uslove za pravilan razvoj deteta/učenika u svim oblastima, što, u protivnom može narušiti njegovo zdravlje, fizički, mentalni, duhovni, moralni i društveni razvoj.

EKSPLOATACIJA DECE/UČENIKA

Odnosi se na njihov rad u korist drugih osoba i/ili ustanove. Ona obuhvata i otmicu i prodaju dece u svrhu radne ili seksualne eksploracije. Ove aktivnosti imaju za posledicu narušavanje fizičkog ili mentalnog zdravlja, obrazovanja, kao i moralnog, socijalnog i emocionalnog razvoja deteta/učenika.

Slika 5: Oblici vršnjačkog nasilja na osnovu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama

Izloženost učenika različitim oblicima nasilja u osnovnim školama

Grafikon 5: Izloženost učenika različitim oblicima nasilja u osnovnim školama – podaci iz publikacije „Nasilje u školama Srbije“

Na osnovu podataka o izloženosti nasilju u osnovnim školama, većina dece u Srbiji je izložena emocionalnom/psihološkom nasilju⁵³

Uticaj vršnjačkog nasilja

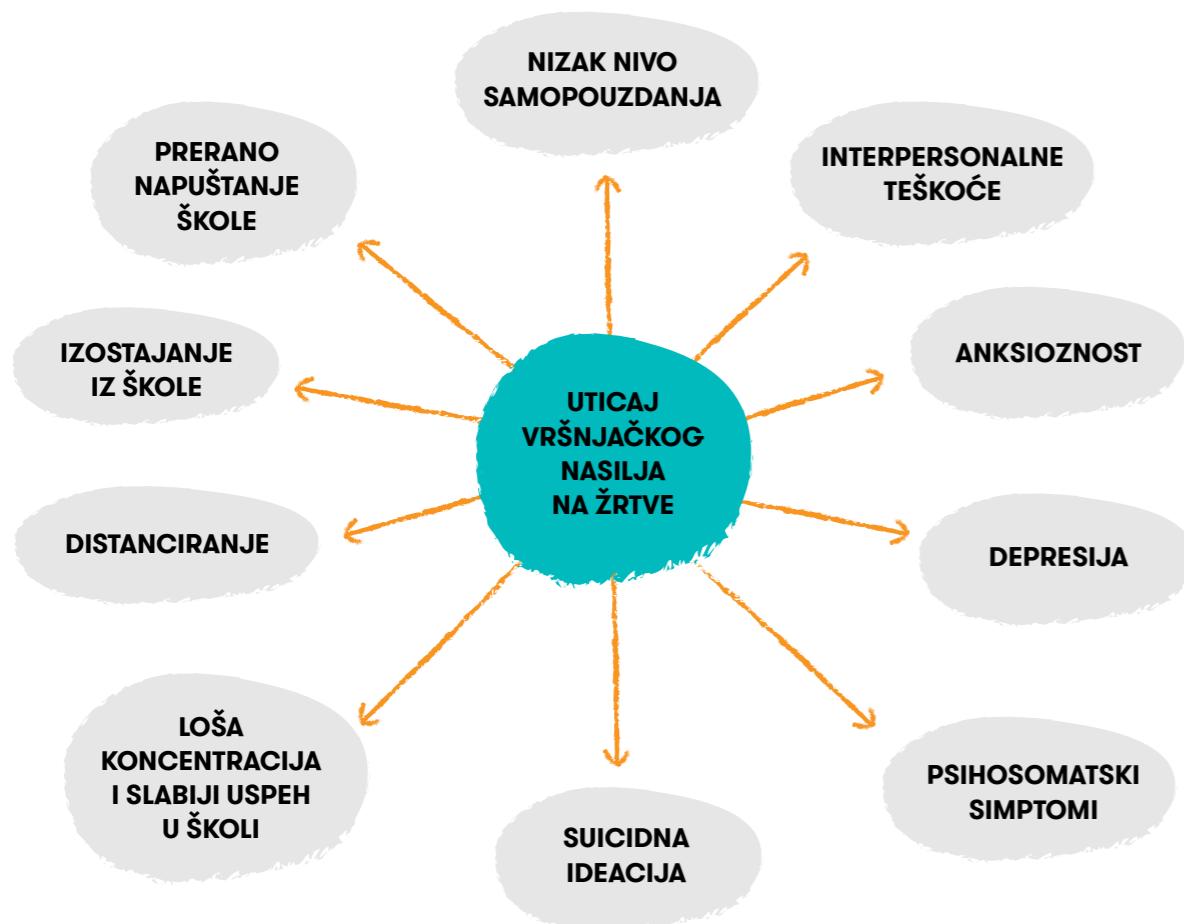
Vršnjačko nasilje u različitim oblicima povezuje se sa raznim emocionalnim, psihološkim kao i problemima u akademskom razvoju među decom i omladinom: Žrtve češće doživljavaju pad koncentracije na času, postaju odsutni, beže sa časova, postižu lošiji uspeh i češće prerano napuštaju školu⁵⁴, njihovo samopouzdanje je na nižem nivou, i oni su podložni pojavi šireg spektra problema mentalnog zdravlja⁵⁵

53 Popadić D. i dr., op. cit.

54 Longitudinalno istraživanje među mladima u Engleskoj koje su sproveli Green i dr. 2010. godine, pokazalo je da su mlađi koji su izjavili da su bili žrve vršnjačkog nasilja u uzrastu između 14. i 16. godine, nesrazmerno češće ostali van sistema obrazovanja, obuka i bili nezaposleni.

55 Studija o povezanosti viktimizacije i mentalnog zdravlja među 300 učenika (uzrasta od 10 do 14 godina) u deset škola u južnoj Nemackoj pokazala je da je kod 21% žrtava vršnjačkog nasilja zabeležen značajno povećan rizik od pojave emocionalnih teškoća u odnosu na

kao što su anksioznost, depresija i psihosomatski simptomi⁵⁶, kao i suicidna ideacija.

Slika 6: Štetni efekti vršnjačkog nasilja

njihove vršnjake koji nisu bili žrtve vršnjačkog nasilja. Jantzer, V., Haffner, J., Parzer, P., Resch, F. "Victims of bullying at school: Depression, suicidality, and self-harm in German adolescents", *Kindheit und Entwicklung*, Knjiga 21, 2012, str. 40-46

⁵⁶ Homofobično vređanje je povezano sa povećanjem anksioznosti, depresije, ličnih problema, suicidnosti, i drugih problema mentalnog zdravlja. Na osnovu: Rinehart, S. J., Espelage, D. L. (2015). "A multilevel analysis of school climate, homophobic name-calling, and sexual harassment victimization/perpetration among middle school youth". *Psychology of Violence*, Advance online publication.

U svakom slučaju, pored ulaganja u prevenciju, dostupnost usluga podrške, kao što su usluge emocionalnog savetovanja u školama i zajednicama pokazalo se kao ključno za ublažavanje viktimizacije i njenih posledica i može da vodi iznalaženju različitih puteva prilagođavanja u procesu odrastanja.

Pored toga, ispitanici iz fokus grupe su posebno istakli porodične faktore i zdrave odnose sa roditeljima kao faktore zaštite u borbi sa problemima koji se pojavljuju u detinjstvu i kasnije u odrastanju dece koja su bila žrtve vršnjačkog nasilja u školi.

Stavovi prema seksualnim manjinama

Diskriminacija protiv LGBT populacije je veoma rasprostranjena širom Evrope – u EU, onlajn anketno istraživanje LGBTI populacije koje je sprovedla Agencija Evropske unije za osnovna prava – FRA (2014) je pokazalo da gotovo polovina od svih 93.079 ispitanika (47 odsto) tvrdi da su se osećali lično diskriminisanim ili uznemiravanim zbog svoje seksualne orientacije u godini koja je prethodila istraživanju. Podaci o diskriminaciji u obrazovanju pokazuju da je tokom školovanja, pre 18. godine života, više od osam od 10 ispitanika iz svake LGBTI podgrupe i to u svakoj od država članica EU čulo ili videlo negativne komentare ili ponašanja jer je neki od njihovih školskih drugova/drugarica percipiran kao pripadnik LGBTI populacije. Dve trećine (68 odsto) svih ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje kažu da su se takvi komentari ili ponašanje dešavali često ili uvek tokom njihovog školovanja pre 18. godine života. U jednom drugom istraživanju koje su sprovedli ILGA-Europe i IGLYO širom Evrope 2006. godine⁵⁷, 53 odsto učenika LGBTI orientacije je izjavilo da su doživeli vršnjačko nasilje ili nasilje u školi, pri čemu je viktimizacija bila rasprostranjenija među dečacima, posebno mlađeg uzrasta. LGBTI osobe u Evropi najčešće su bile žrtve predrasuda i diskriminacije upravo u školskom prostoru – 61 odsto, dok je 51 odsto njih doživelo takvo ponašanje u porodici, 38 odsto u drugim zajednicama a 30 odsto u krugu prijatelja.⁵⁸

Situacija u Srbiji je čak i gora. Patrijarhalne norme, nacionalističke vrednosti i klerikalni uticaj imaju jak efekat na povratak tradicijama u društvu i ohrabruju zastarele i opasne koncepte u odnosu na manjine, uključujući žene, nacionalne manjine i pripadnike LGBTI populacije. Naime, sledeći procenti opšte populacije se slažu sa ponuđenim tvrdnjama⁵⁹:

⁵⁷ Takács J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. Brussels: ILGA-Europe and IGLYO.

⁵⁸ Downes P., Cefai, C. (2016). *How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence: Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools*, izveštaj NESET II, Luksemburg: Kancelarija Evropske unije za publikacije.

⁵⁹ National Democratic Institute and IPSOS Strategic Marketing. (2016). Istraživanje javnog mnjenja o stavovima prema LGBTI populaciji. <http://www.slideshare.net/NDIdemocracy/ndi-public-opinion-poll-in-the-balkans-on-lgbti-communities>

Stavovi prema LGBT populaciji

Fizičko kažnjavanje homoseksualaca je opravdano.

12%

Homoseksualci nisu ništa bolji od kriminalaca i treba ih kazniti.

20%

Transrodne osobe se isključivo bave prostitutijom.

34%

Da nije uticaja zapada, u našoj zemlji ne bi bilo homoseksualaca.

49%

U normalno porodici dete ne može da postane homoseksualac.

53%

Homoseksualci su ljudi kao i svi drugi.

63%

Da je homoseksualnost normalna crkva/verska zajednica bi je odobrila.

64%

Homoseksualnost je bolest.

66%

Tolerisanje razlika je otišlo u drugu krajnost i sada pripadnici manjina imaju veća prava od ostalih.

68%

Homoseksualnost postoji od vajkada i nije skorašnja pojava.

72%

Nemam ništa protiv homoseksualaca ali ne treba da ispoljavaju svoju seksualnu orijentaciju van svog doma.

78%

Kao što je već rečeno u delu pregleda koji se bavi procenom zakonskih okvira, Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja⁶⁰ definiše diskriminaciju i diskriminatorsko postupanje u obrazovnim institucijama i izričito navodi rodni identitet i seksualnu orijentaciju kao moguće osnove za diskriminaciju u obrazovnim ustanovama. Ovaj Pravilnik je usvojen na osnovu Preporuka Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i on nudi čvrstu osnovu za uspostavljanje zajedničkog shvatanja diskriminacije kao fenomena kao i njegovih manifestacija u praksi u školskom okruženju.

Uprkos tome, diskriminatorsko postupanje protiv dece pripadnika LGBTI zajednice u školama u Srbiji, uključujući i vršnjačku diskriminaciju zasnovano je na stereotipima i predrasudama o LGBTI populaciji koje su duboko ukorenjene u socijalnom tkivu srpskog društva; i zbog toga je potrebno pozabaviti se ovim problemom na adekvatan način - na svakom nivou, kroz različite kanale i primenom raznovrsnih metoda od stane svih relevantnih aktera.

Mada je sprovedeno u školama koje su bile aktivno uključene u različite programe za sprečavanje nasilja i promociju ravnopravnosti uz učešće visokostručnih psihologa, naše istraživanje pokazuje da su predrasude o homoseksualnosti učenika koji su učestvovali u anketi i dalje vrlo prisutne. Ovo se vidi iz sledećih odgovora učenika:

Homoseksualnost je bolest

Grafikon 7: (Ne)slaganje sa negativnom tvrdnjom o homoseksualnosti

Grafikon 6: Stavovi prema LGBTI populaciji – podaci izistraživanja javnog mnjenja o LGBTI populaciji

Naime, 54 odsto učenika misli da je homoseksualnost bolest a 53 odsto smatra da je to opredeljenje koje se može promeniti:

Homoseksualnost je izbor i može se promeniti

Grafikon 8: (Ne)slaganje sa negativnom tvrdnjom o homoseksualnosti

Istovremeno, više od polovine ispitanika iznelo je mišljenje da bi pripadnici LGBTI populacije trebalo da imaju ista prava kao heteroseksualna lica:

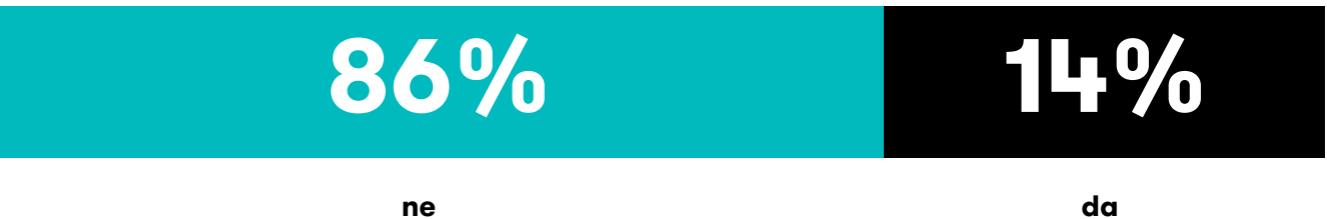
Da li mislite da bi LGBT osobe trebalo da imaju ista prava?

Grafikon 9: Procenat učenika koji misle da LGBTI osobe (ne) treba da imaju ista prava

Međutim, na pitanje o njihovim vršnjacima, velika većina ispitanika je odgovorila da njihovi školski drugovi/drugarice misle da LGBTI osobe ne bi trebalo da imaju ista prava kao heteroseksualci:

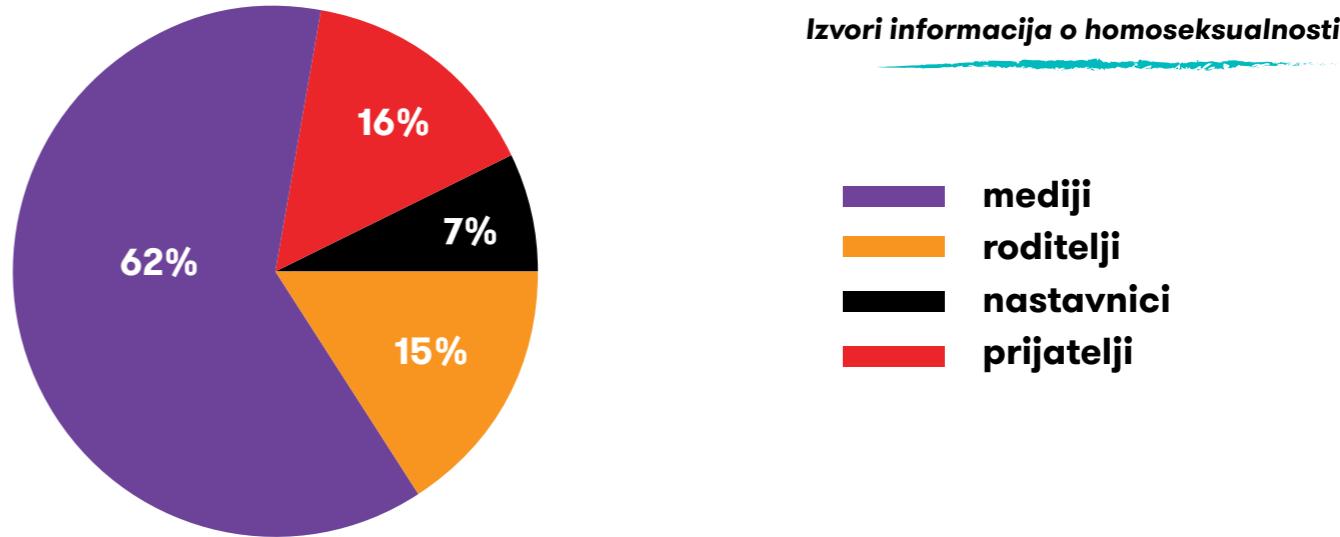
Da li tvoji školski drugari /drugarice smatraju da LGBT osobe treba da imaju ista prava

Grafikon 10: Procenat učenika koji smatraju da njihovi vršnjaci misle da LGBTI osobe (ne) treba da imaju ista prava

Pošto je u poslednjih pedesetak godina evidentno da uticaj medija na društvo u naglom porastu zahvaljujući tehnološkom razvoju, činjenica je da se većina učenika koji su učestvovali u ovoj anketi oslanja upravo na medije u prikupljanju informacija o homoseksualnosti pa se iz toga može izvući jasan zaključak o izvorima na osnovu kojih oni formiraju svoje stavove prema LGBT zajednici :

Izvori informacija o homoseksualnosti

Grafikon 11: Izvori informacija o homoseksualnosti

Istovremeno, svi ispitanici se slažu da opšti politički stav iznet kroz medije direktno utiče na formiranje stavova kod dece u odnosu na LGBTI populaciju i koncepte o ljudskim pravima: „Ovo je posebno očigledno kada se uzmu u obzir medijski izveštaji tokom Parada ponosa u Srbiji. Poslednjih godina, reakcija učenika na Paradu se promenila. Pre pet godina, oni su aktivno podržavali nasilje a ove godine mogli su se čuti čak i različiti stavovi”, (pedagog).

S druge strane, informacije iz drugih izvora, uključujući nastavnike, školske programe, pa čak i organizacije civilnog društva, nisu dostupne u školama u Srbiji pa pitanje prava LGBTI populacije i dalje predstavlja jedan od najvećih tabua. Neznanje i populistička retorika, zajedno sa strukturnom diskriminacijom imaju za posledicu to da su predrasude prema LGBTI zajednici i dalje duboko ukorenjene u školama. Ispitanici u anketi su se složili da su stavovi nastavnika u Srbiji prema manjinskim seksualnim orijentacijama i rodnom identitetu isti kao i stavovi koji se mogu čuti u široj javnosti. Naime, ispitanici smatraju da nastavnici, većinom, i sami imaju predrasude prema LGBTI populaciji pa čak i diskriminatorske stavove prema njoj. Istovremeno, oni su svesni potencijalnih i stvarnih posledica takvih stavova na formiranje stavova kod dece uopšte, a posebno u pogledu dobrobiti dece pripadnika LGBTI populacije: „Čuo sam jednog kolegu kako komentariše jednu situaciju vršnjačkog nasilja gde su dečaka njegovi vršnjaci zadirkivali da je slabic. Njegov komentar je glasio: Mora da bude muško i da se sam izbori s tim“. Istovremeno, u našoj zajednici, sasvim je društveno prihvatljivo javno iznositi diskriminatorske stavove prema LGBTI populaciji i u tom pogledu, nažalost, ni nastavnici nisu izuzeci.

Podaci o istraživanju rodno-zasnovanog nasilja u školama u Srbiji⁶¹ potvrđuju ove navode. Naime, 32 odsto nastavnika muškog i 15 odsto nastavnika ženskog pola koji su učestvovali u anketi složili su se sa sledećom tvrdnjom: „Homoseksualac ne bi trebalo da bude nastavnik“. Pored toga, 13 odsto nastavnika i 12,5 odsto nastavnica bili su neodlučni u pogledu ovog iskaza.

„Zaista je vrlo teško ući u škole sa našim programima. Zaposleni u školama su dosta homofobični a i plaše se reakcije roditelja dece“ (ispitanik iz jedne OCD koja se bavi zaštitom prava LGBTI populacije). Predstavnici ustanova koje su učestvovali u našem istraživanju slažu se sa ovim mišljenjem: „Borba protiv homofobije i bifobije nije samo institucionalno pitanje već u još većoj meri i pitanje ličnog razvoja nastavnika i školskog osoblja“. „Da bi mogao da promoviše prave vrednosti i prihvatanje različitosti, uključujući i LGBTI osoba, u našim školama, čovek mora da bude i hrabar i jak. Takav nastavnik može

lako da bude „obeležen“ među zaposlenima u školi i da postane predmet napada zato što javno izražava afirmativne stavove i trudi se da promoviše ljudska prava LGBTI lica“ (pedagog). S druge strane, svi ispitanici smatraju da je aktivno učešće zaposlenih u školi u promociji ljudskih prava LGBTI lica od ključnog značaja za stvaranje održivih promena u toj oblasti.

Zaštitnik građana je u svom godišnjem izveštaju za 2015. godinu naveo da „raširena netolerancija mladih prema LGBTI osobama ukazuje na potrebu da se, u svim oblicima i nivoima obrazovanja, uloži dodatan napor na obrazovanju o toleranciji, nediskriminaciji i nenasilnom društvu“.⁶²

Mada se svi ispitanici slažu da postoje evidentne pozitivne promene u sferi ljudskih prava LGBTI populacije, posebno u pogledu normativnog i regulatornog okvira, više je nego potrebno uložiti dodatne sistemske napore u smislu pružanja podrške u sprovođenju postojećih propisa kao i u pravcu promene društvenih normi u odnosu na prava LGBTI osoba. Labrisova inicijativa za ukidanje diskriminatornog sadržaja iz udžbenika za srednje škole (psihologija, biologija i medicina)⁶³, na osnovu sprovedene analize⁶⁴, kao i uvođenje neformalnih edukativnih programa za nastavnike i druge zaposlene u školama, mogli bi se posmatrati kao važni koraci u pravcu promene stavova prema LGBTI populaciji u školama.

Vršnjačko nasilje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta

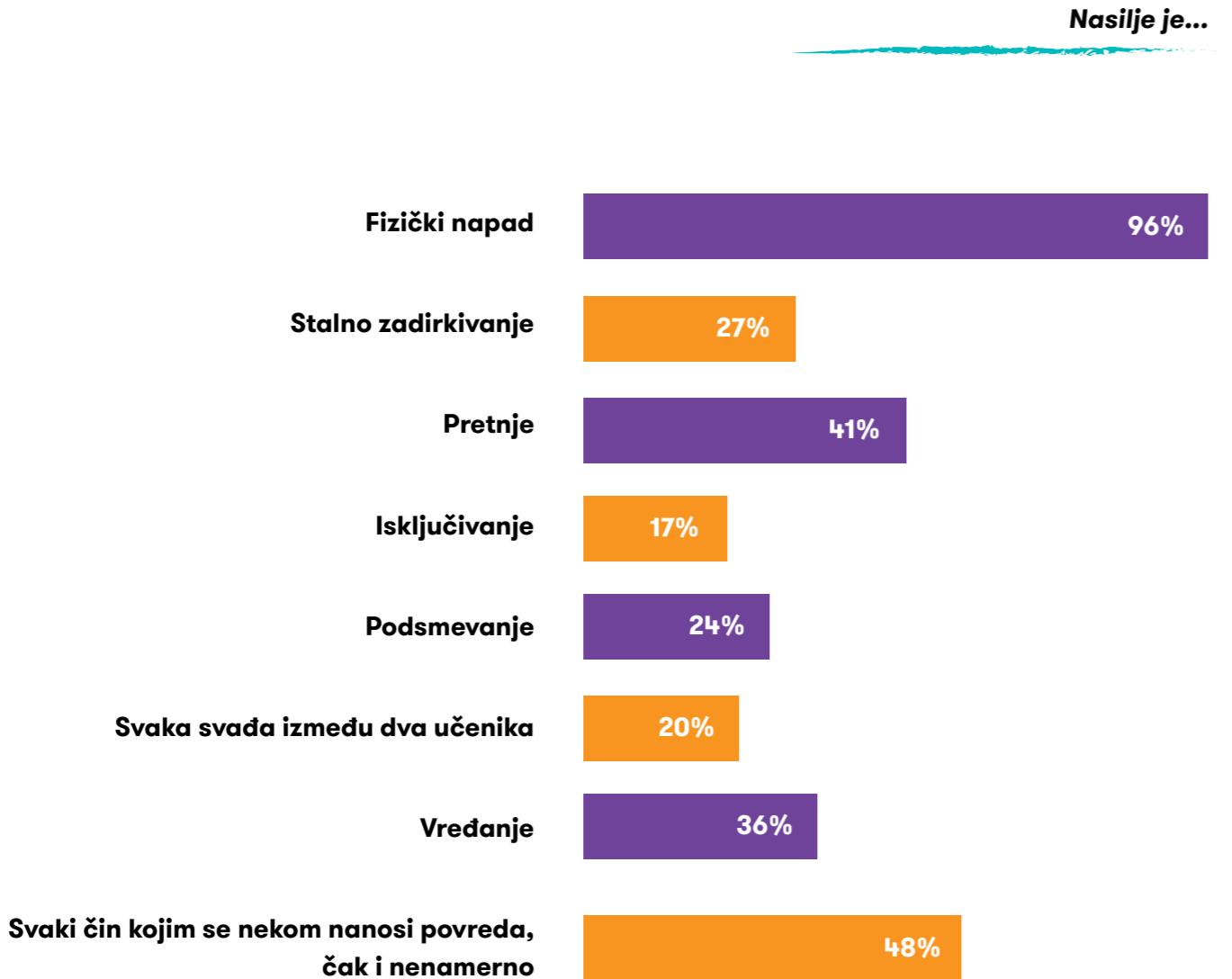
Svi ispitanici se slažu da je fizičko nasilje najprepoznatljiviji oblik nasilja ne samo u opštoj populaciji Srbije već i među decom školskog uzrasta. Učenici koji su učestvovali u našoj anketi su tu pretpostavku i sami potvrdili. Naime, 96 odsto učenika iz škola koje su učestvovali u istraživanju, smatra da da je fizički napad jedan od oblika nasilja u školi a 41 odsto njih među nasilna ponašanja svrstava i pretnje. Sličan broj učenika – njih 48 odsto. smatra da svaki postupak koji dovede do povrede, bilo namerne ili nenamerne, predstavlja čin nasilja a 20 odsto učenika smatra da se svaka svađa između dvoje učenika može smatrati nasiljem, što može dovesti do zaključka da je potrebno dodatno poboljšati shvanjanje koncepta nasilja i njegovih različitih formi među decom školskog uzrasta. Činjenica da samo 17 odsto učenika srednjih škola smatra isključivanje nasiljem potvrđuje prethodni zaključak.

⁶¹ Ćuliman J., op. cit.

⁶² Zaštitnik građana. Godišnji izveštaj, <http://www.zastitnik.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>

⁶³ Videti: <http://labris.org.rs/podrzi-promenu-podseti-nadlezno-ministarstvo-i-institucije-na-njihovu-obavezu-da-izmene-i-ukinu-diskriminatorne-sadrzaje-iz-udzbenika-za-srednje-skole/>

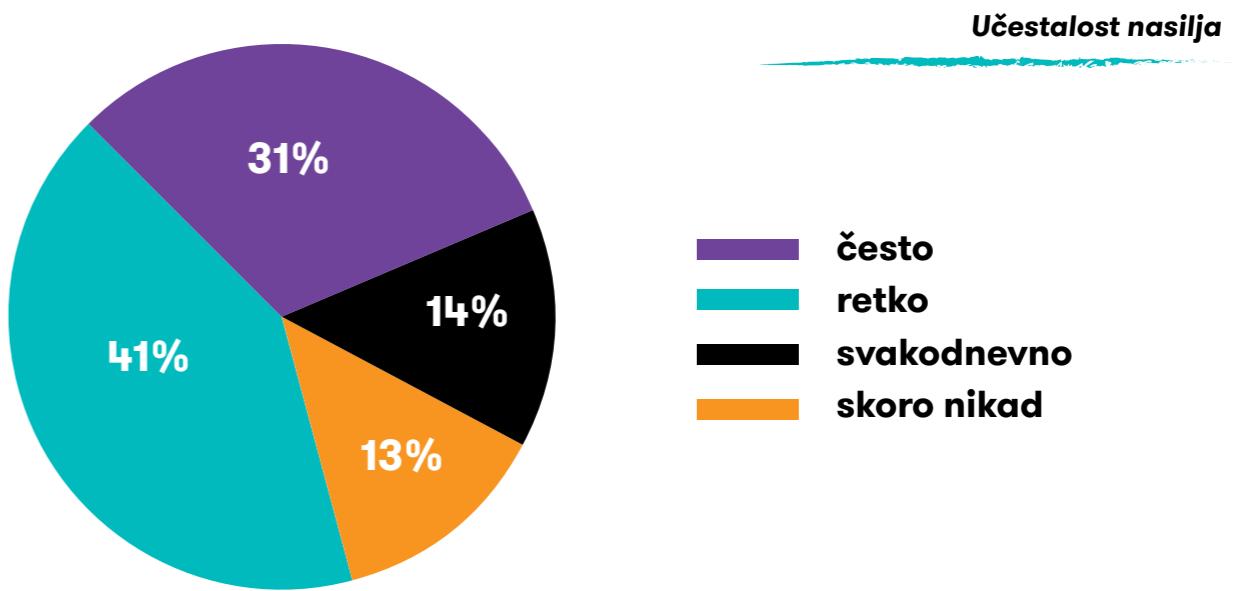
⁶⁴ Videti: <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2014/07/Analiza-diskriminatornog-sadrzaja-srednjoskolskih-udzbenika.pdf>

Grafikon 12: Procenat učenika koji su prepoznali različite oblike vršnjačkog nasilja kao nasilje u školi

Pošto se svi ispitanici slažu da su emocionalno i relaciono nasilje oblici nasilja koji su neuporedivo zastupljeniji u srednjim školama od fizičkog nasilja, bilo bi vrlo važno razviti posebne strategije za borbu protiv posrednog nasilja. Ispitanici iz fokus grupe predložili su različite pristupe za rešavanje ovog problema – od interaktivnih metoda učenja („stalna interakcija na času dovodi do poboljšanja komunikacije među učenicima i šalje poruku o važnosti inkluzije i participacije. Dokazano je da ovakva interakcija predstavlja integrativni faktor u obrazovnim sistemima“); do pristupa svih zaposlenih u školi i stavljanja u prvi plan pitanja prihvatanja različitosti.

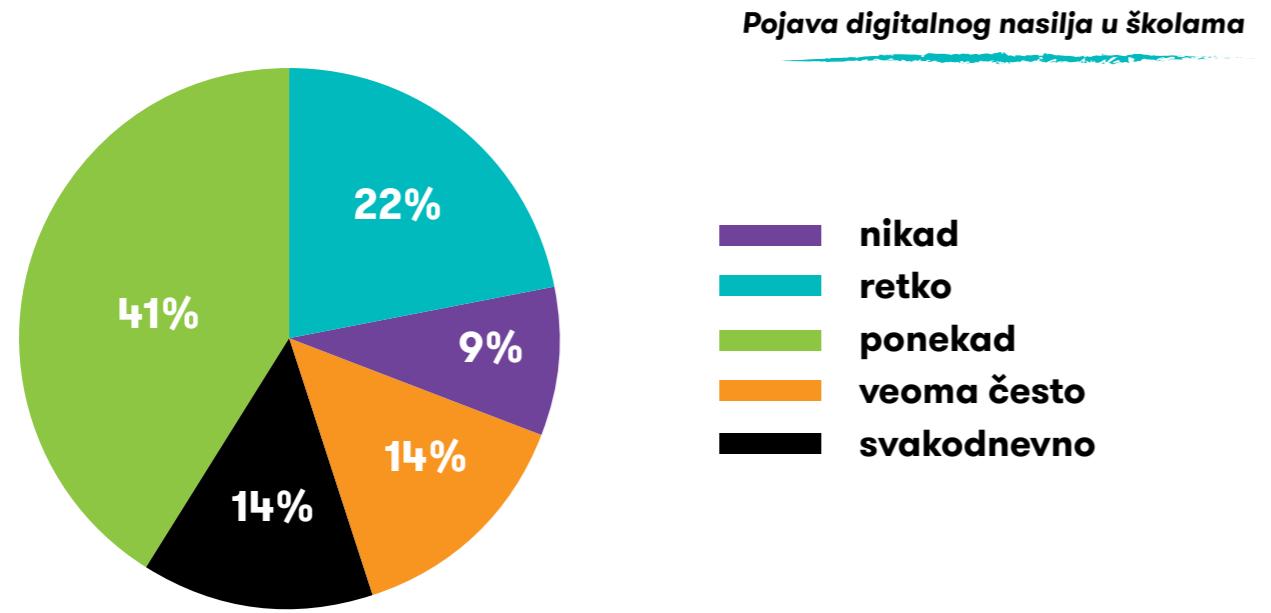
Na pitanje o situaciji u njihovoj školi posebno, većina učenika je odgovorila da se u njihovoj školi nasilje retko dešava (41 odsto), a njihovi pedagozi, psiholozi i nastavnici, koji su takođe učestvovali u anketi, složili su se sa njima. Međutim, svi učenici koji su isključivanje prepoznali kao oblik nasilja u školi – (videti Grafikon 12), stvari su videli drugačije – 72 odsto njih je izjavilo da se u njihovoj školi nasilje dešava svakodnevno ili često (svi koji su isključivanje prepoznali kao oblik nasilja). Praktično, učenici dovoljno senzitivisani da prepoznaju izazivanje, podsmevanje, isključivanje i slične pojave kao činove nasilja, svakodnevno primećuju takve pojave u svojoj školi:

Grafikon 13: Učestalost nasilja u posmatranim srednjim školama na osnovu percepcije učenika

Istovremeno, prema istraživanju digitalno nasilje je u školama zastupljeno u istom procentu kao i drugi vidovi nasilja:

Nasilje može biti opravданo

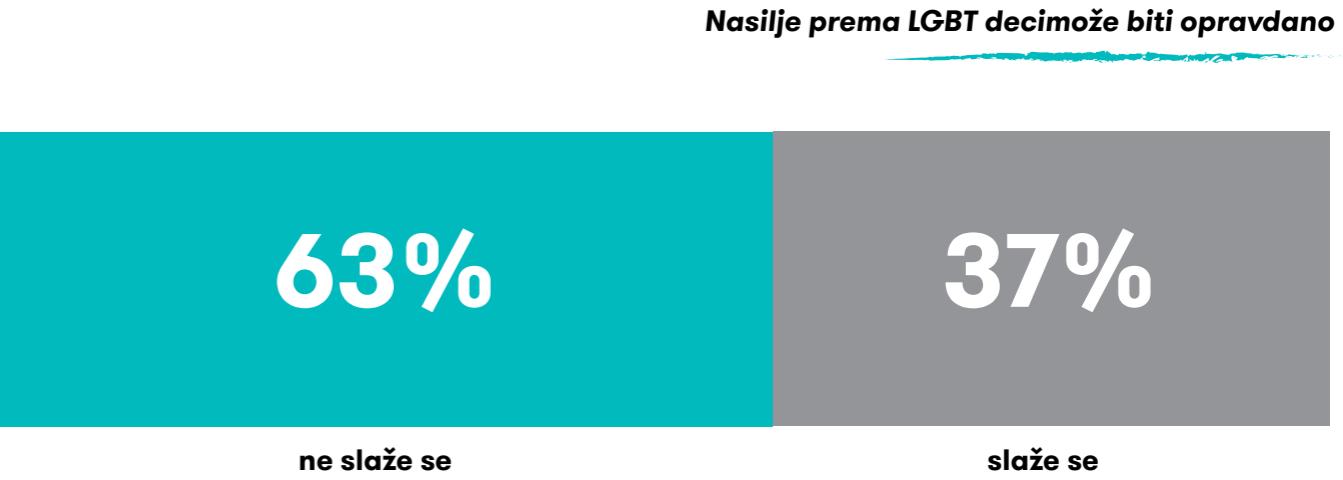
Grafikon 14: Učestalost elektronskog odnosno digitalnog nasilja u posmatranim školama na osnovu percepcije učenika

Istraživanje o rodno zasnovanom nasilju u školama u Srbiji⁶⁵ pruža preciznije informacije o zastupljenosti rodno zasnovanog nasilja u srednjim školama i pokazuje da je čak 74 odsto srednjoškolaca doživelo rodno zasnovano nasilje bar jednom u toku školske 2013/2014 godine. Lako se ovaj vid nasilja ne može izjednačiti sa konceptom vršnjačkog nasilja („bullying“) jer je na osnovu date definicije jedna od njegovih ključnih karakteristika ponavljanje, ova informacija je izuzetno indikativna i upućuje na potrebu za hitnom reakcijom.

Većina učenika ispitanih u okviru naše ankete ipak smatra da nasilje ne može da se pravda, dok jedna petina smatra da može:

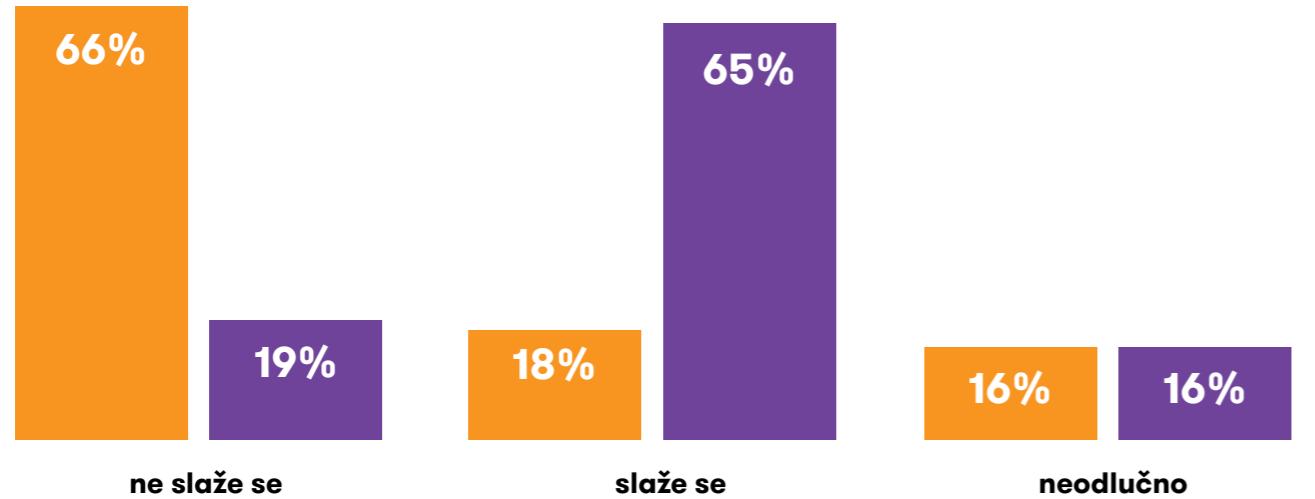

Kada je u pitanju nasilje prema LGBTI deci, procenat onih koji smatraju da nasilje može da bude opravданo je viši:

65 Ćeriman J. i dr., op. cit.

Pomenuto istraživanje pruža još drastičnije rezultate⁶⁶:

Grafikon 17: (Ne)slaganje sa tvrdnjom o opravdanosti nasilja prema gej dečacima – podaci iz publikacije
Istraživanje rodno zasnovanog nasilja

Naime, 66 odsto učenika srednjih škola slaže se sa iskazom da „dečake koji su zaljubljeni u druge dečake treba prebiti“.

U istom ovom istraživanju izneti su i podaci o stavovima nastavnika srednjih škola prema opravdanosti fizičkog nasilja prema gej muškarcima. Tačnije, 9 odsto nastavnika se slaže, a još 9 odsto njih je neodlučno po pitanju iskaza da „gej muškarce treba prebiti“ dok se sa ovim iskazom slaže 2,5 odsto nastavnica a 3 odsto njih je izjavilo da su neodlučne u pogledu te tvrdnje. Činjenica da oko 6 odsto nastavnika srednjih škola opravdava fizičko nasilje prema osobi čija seksualna orijentacija nije heteroseksualna je dovoljno alarmantna i ukazuje na potrebu za hitnom sistemskom reakcijom – preciznim smernicama od strane sistema umesto sporadičnog i prilično „mekog“ pristupa kao što su dobrovoljni programi edukacije, itd.

U izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti može se naći jedan ilustrativan primer vršnjačkog nasilja na osnovu seksualne orijentacije:

Učenik jedne srednje škole se javno deklarisao kao homoseksualac i zbog toga je trpeo zlostavljanje od drugih učenika u školi. Takva situacija primorala ga je da napusti redovno školovanje i nastavi da pohađa nastavu vanredno. Kada je došao u školu da polaže ispit, desetak učenika je krenulo za njim uzvikujući „Ubij, ubij pedera“ i „Ubij, zakolji, da peder ne postoji“. Nakon ovog napada u školi, potražio je lekarsku pomoć i napad prijavio policiji. Pre zakazanog ispitnog roka uputio je pismo direktorki škole u kojem je zamolio da mu obezbedi prisustvo školskog policajca na hodniku za vreme polaganja ispita ali mu to nije obezbeđeno. Škola je u svom izjašnjenju povodom ovog slučaja navela da je školski policajac bio prisutan ali da učenik nije prijavio nasilje direktorki i školskom policajcu, kao i da je direktorka saznala za ovaj incident tek sutradan, tako što je obaveštena da je podneta prijava policijskoj stanici i iz medija. Kako je sumnjala da postoji nasilje, prikupila je izjave od nastavnika, pomoćnog osoblja i učenika, ali iz prikupljenih izjave i obavljenih razgovora nije mogla da utvrdi da je došlo do fizičkog nasilja. Ona je potvrđila da su komentari koji su upućeni učeniku bili zasnovani na njegovoj seksualnoj orijentaciji. Posebno je otežavajuće što se ovaj incident dogodio u školi. Iako su u ovom slučaju diskriminaciju izvršili učenici, nesumnjivo je odgovorna i škola, posebno ako se ima u vidu činjenica da se učenik javno izjasnio o svojoj seksualnoj orijentaciji kao i da je, kako tvrdi, zbog zlostavljanja vršnjaka napustio redovno školovanje. Škola je trebalo mnogo ranije da započne intenzivan i kontinuiran rad sa učenicima na podizanju stepena tolerancije i prihvatanja različitosti.

U ovom slučaju j dato mišljenje da škola nije blagovremeno preduzela odgovarajuće mere radi prevazilaženja diskriminatornog stava učenika prema LGBT populaciji na osnovu njegove seksualne orijentacije, što je dovelo do toga da ga učenici diskriminišu upućivanjem verbalnih komentara uvredljive i uzne miravajuće sadržine. Zbog toga je školi preporučeno da hitno preduzme sve neophodne radnje i mere kojima će obezbediti da svi zaposleni u školi prođu obuku/stručno usavršavanje na temu zabrane diskriminacije, kao i neophodne mere kako bi se kroz odgovarajuće programe, obuke i edukacije među učenicima razvio duh tolerancije, prihvatanja različitosti i nediskriminatornog ponašanja.

Ove preporuke su sprovedene.

Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu.

http://poverenik-symbolgames.netdna-ssl.com/wp-content/download/redovan_izvestaj_2013_eng.pdf

Da li biste izbegavali drugog učenika zato što je on/ona LGBT?

Grafikon 18: procenat učenika koji (ne) bi izbegavali druge učenike zato što su pripadnici LGBT populacije

Čak 43 odsto učenika koji su učestvovali u istraživanju je navelo da bi izbegavali nekog učenika zbog njegove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta mada je među njima bilo samo 8 odsto onih koji su prepoznali isključivanje kao vid nasilja (83 odsto ispitanika ne smatra isključivanje vidom nasilja). Istovremeno, skoro isto toliko ispitanika (41 odsto) smatra da LGBTI deca trpe nasilje u školi, a na osnovu prethodnih navoda o prepoznavanju različitih vidova nasilja, među ovim ispitanicima je i svih 17 odsto onih koji su isključivanje prepoznali kao oblik nasilja:

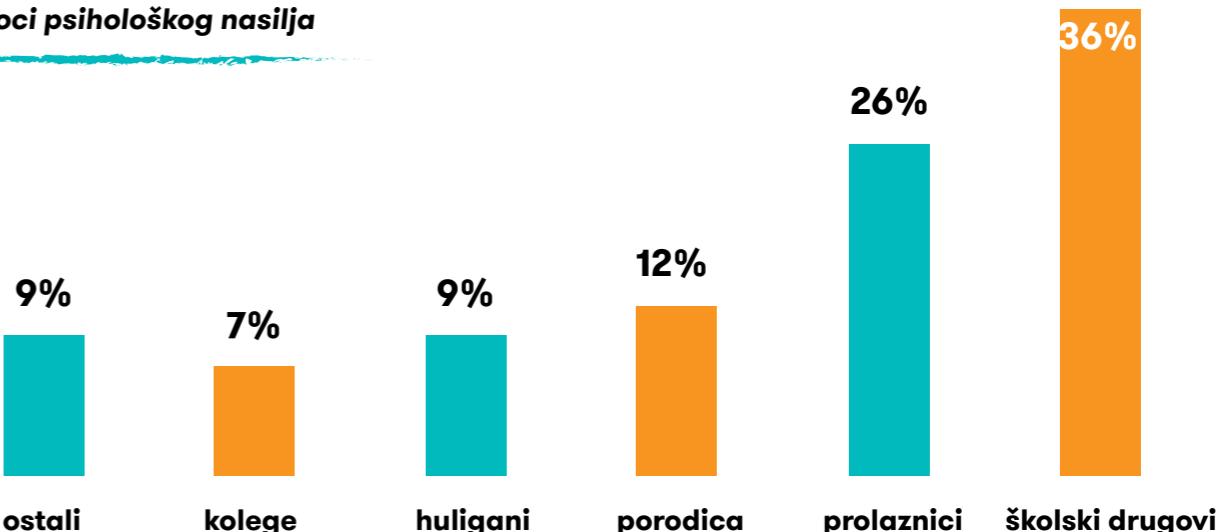
Da li LGBT deca trpe nasilje u vašoj školi?

Grafikon 19: izloženost nasilju LGBTI dece

U istraživanju koje su 2015. godine sproveli Nacionalni institut za demokratiju (NDI) i IPSOS Strategic Marketing⁶⁷ čak 72 odsto ispitanika – pripadnika LGBTI populacije je izjavilo da su bili izloženi različitim oblicima psihološkog nasilja. Glavni počinioци psihološkog zlostavljanja i verbalnog uznevimiravanja su, prema tom istraživanju bili njihovi školski drugovi:

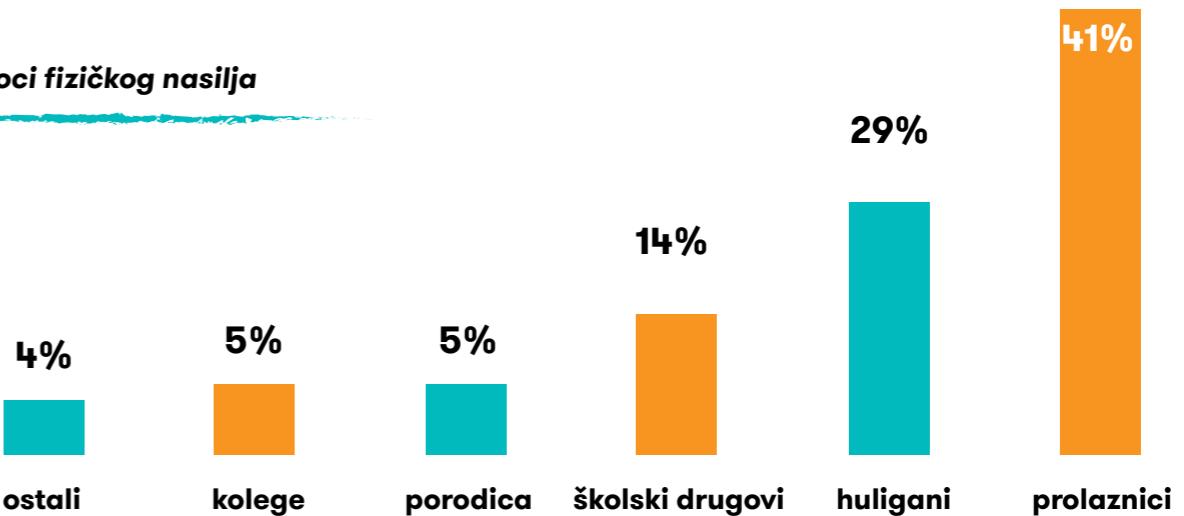
Počinioци psihološkog nasilja

Grafikon 20: Glavni počinioци psihološkog nasilja (u procentima) – podaci iz izveštaja NDI/IPSOS

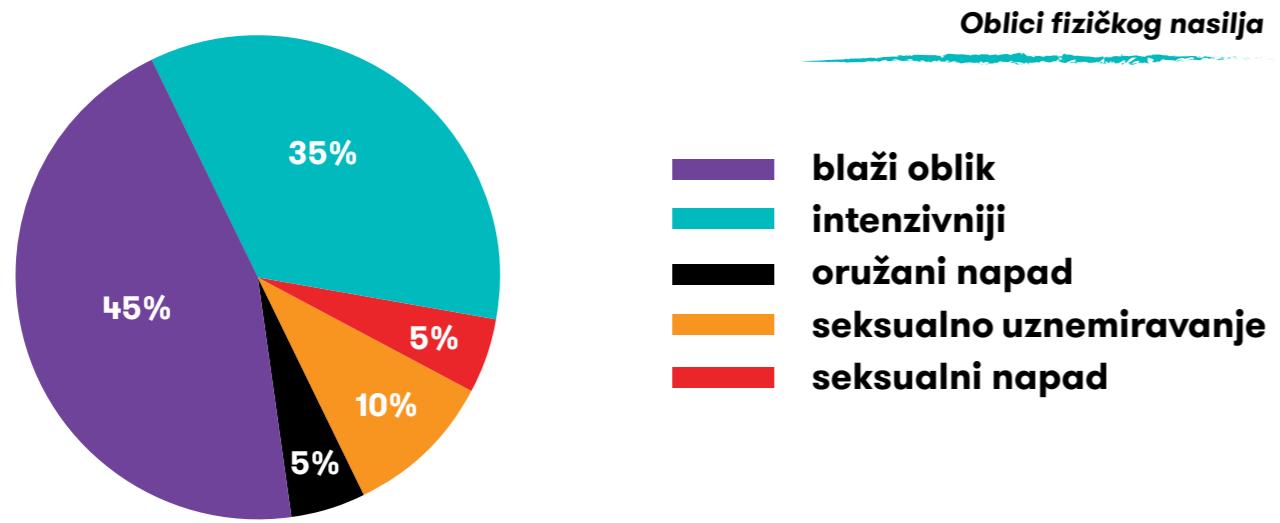
Istovremeno, 14 odsto pripadnika LGBTI populacije koji su učestvovali u istraživanju izjavilo je da su počinioци različitih oblika fizičkog nasilja njihovi školski drugovi:

Počinioци fizičkog nasilja

Grafikon 21: Glavni počinioци fizičkog nasilja (u procentima) – podaci iz izveštaja NDI/IPSOS

Prema istraživanju iz 2010. godine – Nasilje – LGBTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji⁶⁸, 9,29 odsto ispitanika doživelo je i fizičko i psihološko nasilje. Prema rezultatima ovog istraživanja, 85 odsto lica koja su doživela fizičko nasilje doživela su i psihološko maltretiranje dok je među licima koji su doživela psihološko nasilje, samo 19,78 odsto doživelo i fizičko nasilje; 10,93 odsto njih je izjavilo da imaju direktno iskustvo gde su i sami bili žrtve različitih oblika fizičkog nasilja:

Grafikon 22: Klasifikacija ispitanika u pogledu oblika fizičkog nasilja koje su doživeli - podaci iz izveštaja „Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji“

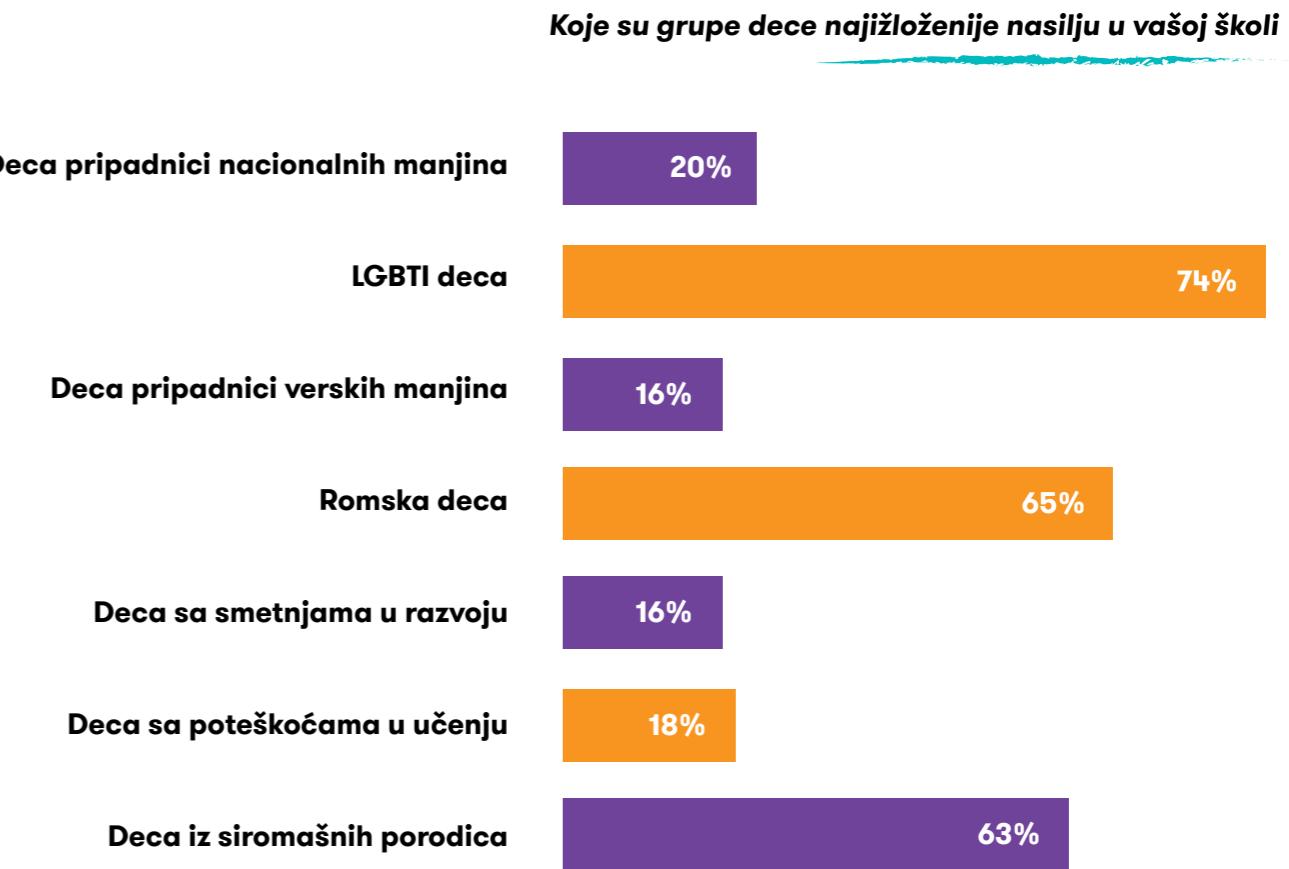
Više od polovine ispitanika koji su bili žrtve fizičkog nasilja ovakvo nasilje su doživeli više puta.

Ispitanici iz LGBTI zajednice iznosili su svoja iskustva tokom intervjua i priznali su da su im godine provedene u školi posebno teško pale zbog opšte prihvaćenih normi i stavova koji su u njima pokrenuli i mehanizme unutrašnjeg pritiska, sumnju u vlastitu normalnost, osećanja sramote i neadekvatnosti. Istovremeno, ispitanici su isticali da su dobri odnosi sa roditeljima bili od presudne važnosti u smislu zaštite i podrške: „Ja sam morao da budem najbolji u svemu – najbolji đak, najbolji sportista, najbolji

⁶⁸ Jarić I. (2010). Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava

prijatelj kako niko ne bi primetio ništa drugo u vezi sa mnom. I sve to vreme imao sam podršku svojih roditelja pa sam nekako uspevao da izdržim. Teško je kad promeniš sredinu i sve počinje ispočetka. Ne mogu da zamislim kako deca koja nisu u stanju sve to da postignu uspevaju da prežive školske dane“.

Učenici srednjih škola koji su učestvovali u našem istraživanju prepoznali su LGBTI decu kao grupu koja je najviše izložena nasilju u školi. Kao moguće žrtve su prepoznali i decu iz siromašnih porodica, kao i romsku decu.

Grafikon 23: Grupe dece nadjedno izloženije nasilju (izraženo u broju ispitanika)

Istovremeno, svi ostali ispitanici su izjavili da su deca koja se „razlikuju na bilo koji način“ najčešće žrtve različitih oblika nasilja što dovodi do zaključka da je pitanje prihvatanja i razumevanja razlika,

uključujući različite seksualne orientacije i rodne identitete potrebno trajno promovisati u školama – od strane nastavnika i drugog školskog osoblja ali i kroz opšti politički diskurs.

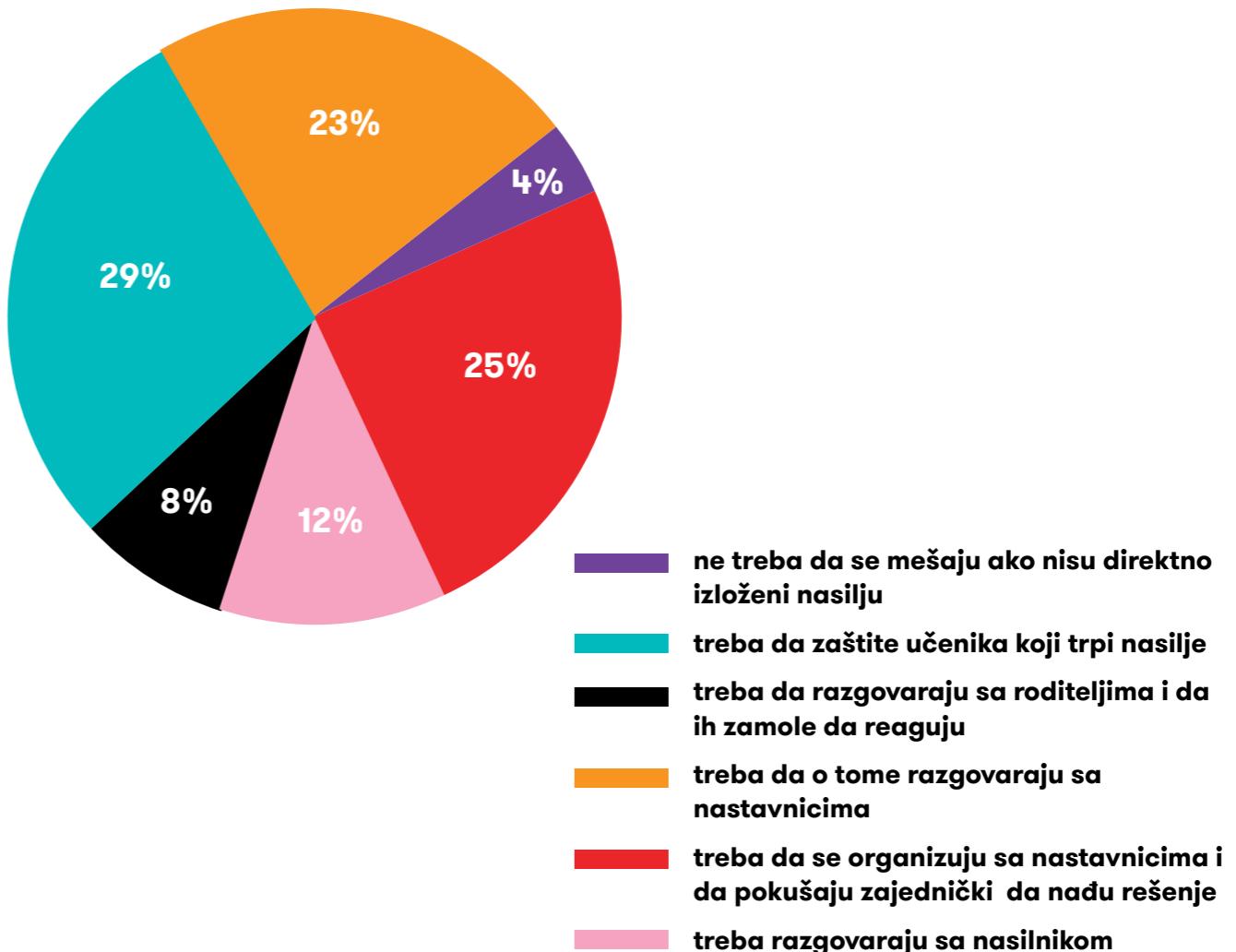
Oblast zaštite dece od nasilja (i vršnjačkog nasilja) je posebno regulisana Posebnim protokolom za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama i Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje⁶⁹. Na osnovu Protokola i Pravilnika, obrazovne institucije u Srbiji su uključene u niz aktivnosti u cilju sprečavanja svih oblika nasilja u svojim godišnjim razvojnim i akcionim planovima kao i u planovima školskih timova za zaštitu od nasilja. Škole, uključujući i srednje škole u Srbiji, su poslednjih godina u saradnji sa policijom, centrima za socijalni rad, zdravstvenim institucijama, drugim državnim akterima i organizacijama civilnog društva organizovale niz predavanja i drugih aktivnosti za nastavnike, roditelje i učenike u cilju izgradnje kapaciteta u vezi rodne ravnopravnosti, nasilja u porodici, seksualnog nasilja, diskriminacije, elektronskog odnosno digitalnog nasilja, itd.. Uprkos tome, Labrisov Izveštaj o praćenju primene strategije za prevenciju i zaštitu od diskriminacije i pratećeg akcionog plana⁷⁰, konstatiše da „i pored očigledne odlučnosti obrazovnih institucija da se uhvate u koštač sa problemima opšte diskriminacije i nasilja u školama, još uvek nije jasno kako one postupaju i reaguju u slučajevima nasilja prema LGBTI deci, kako shvataju i tretiraju pitanje prava LGBTI populacije uopšte a posebno u okviru svojih godišnjih razvojnih i akcionih planova“.

Reakcije na vršnjačko nasilje u školskom okruženju

Da bi se utvrdilo kako učenici vide moguća rešenja za nasilje, postavljeno im je pitanje o posebnim reakcijama na nasilje u školama.

Skoro jedna četvrtina ispitanika smatra da bi ostali učenici trebalo da zaštite žrtve nasilja a skoro isto toliko ispitanika se opredelilo za participativnu strategiju, odnosno za saradnju sa nastavnicima u cilju zajedničkog pronalaženja adekvatnih rešenja:

Kako učenici treba da reaguju na nasilje u školama

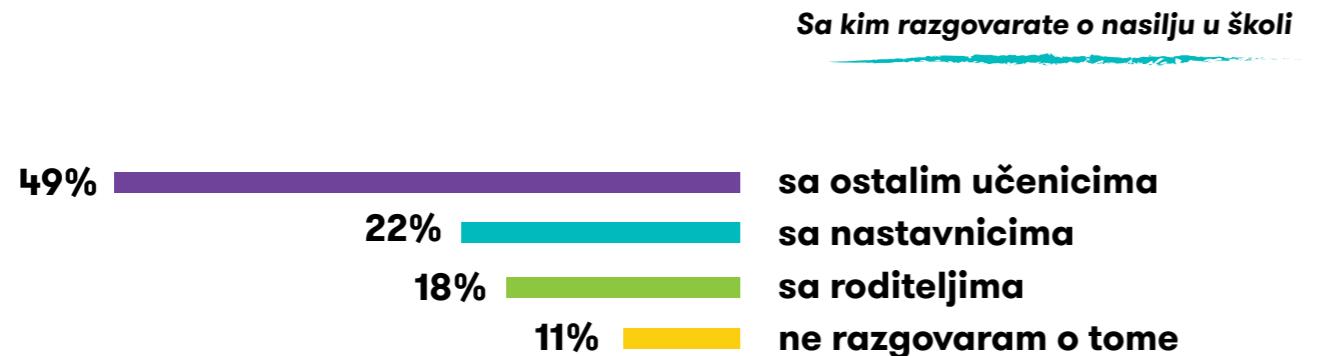

Grafikon 24: Potencijalni pristupi učenika u rešavanju problema nasilja

Istovremeno, na pitanje o tome kako stvarno reaguju na nasilje, polovina ispitanika je odgovorila da su razgovarali o nasilju sa drugim učenicima a svaki deseti nije čak ni razgovarao o nasilju. Samo 22 odsto učenika razgovara sa nastavnicima o nasilju koje su videli u školi:

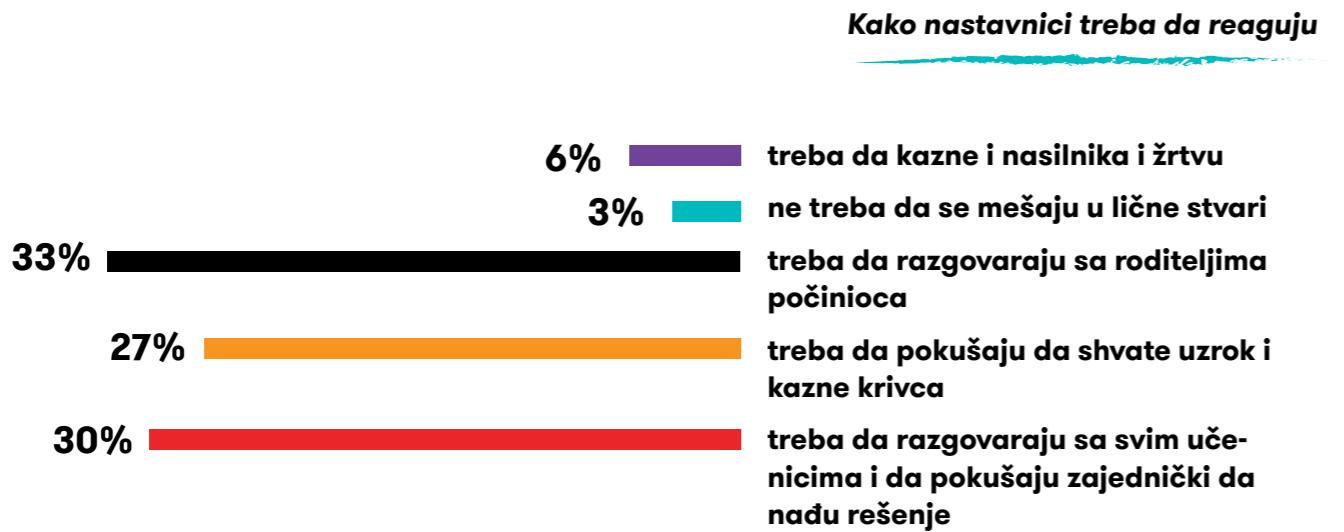
⁶⁹ Službeni list Republike Srbije br. 30/2010.

⁷⁰ Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava (2016). Dugina senka nad Srbijom. Beograd: Labris.

Grafikon 25: Stvarni pristupi učenika u rešavanju problema nasila

U pogledu toga koju reakciju nastavnika bi želeli da vide, većina ispitanika (31 odsto) smatra da bi nastavnici trebalo da razgovaraju sa svim učenicima i da pokušaju da zajednički dođu do rešenja, 27 odsto njih smatra da bi nastavnici trebalo da pokušaju da shvate uzrok konflikta a samo mali broj ispitanika (3 odsto) smatra da nastavnici ne bi trebalo da se mešaju:

Grafikon 26: Poželjne reakcije nastavnika na pojavu nasilja

U svakom slučaju, učešće škola uključenih u istraživanje u različitim programima i projektima za smanjenje nasilja i promociju nenasilnog ponašanja, najvidljivije je iz odgovora koji se odnose na reakcije na nasilje u školama.

S druge strane, gotovo jedna trećina učenika ne bi reagovala na isti način u slučaju elektronskog odnosno digitalnog nasilja:

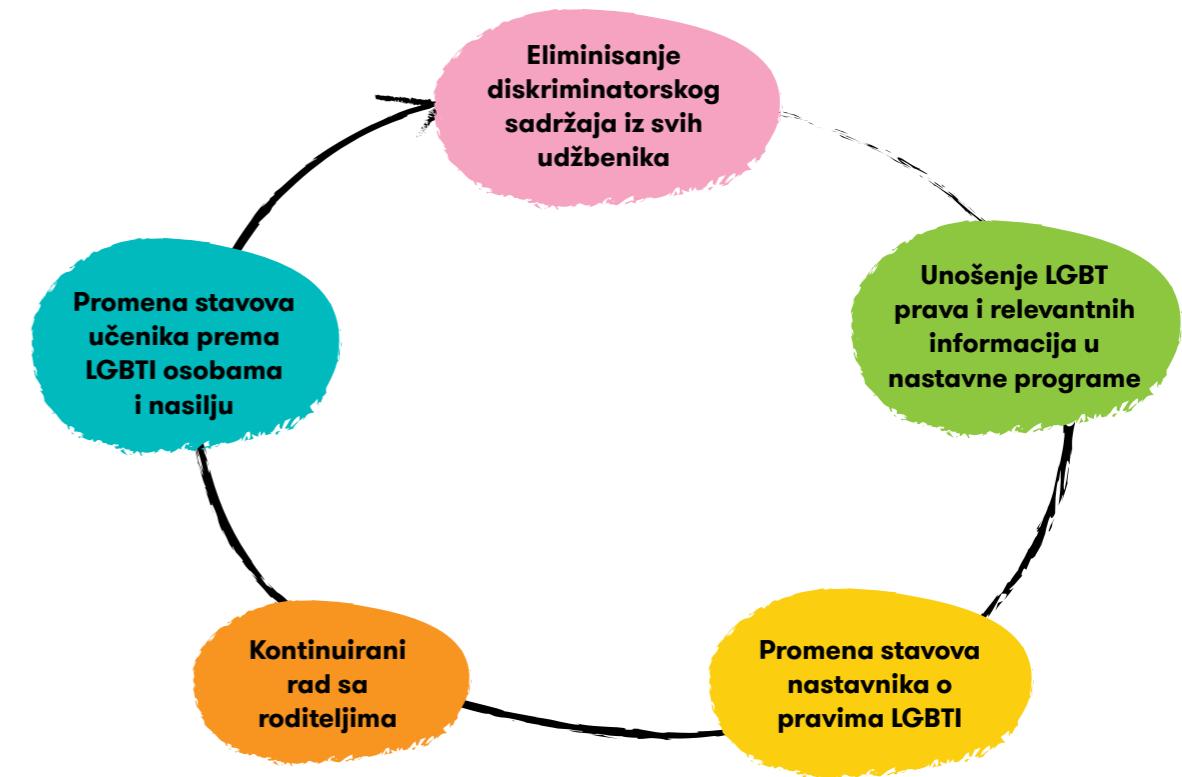
Grafikon 27: Stavovi prema elektronskom odnosno digitalnom nasilju

Što se tiče reakcija škola na nasilje, uključujući vršnjačko nasilje, ispitanici se slažu da su glavni problemi: predrasude školskog osoblja i dece, koje utiču na prepoznavanje nasilnog ponašanja i školskih praksi ali i nedostatak multiresornog odgovora na ovaj problem (koji je predviđen Posebnim protokolom) i konačno – komunikacija sa roditeljima i stavovi roditelja.

Na osnovu pomenutog Labrisovog alternativnog izveštaja, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja je sačinilo spisak prioritetnih oblasti u domenu stručnog usavršavanja za period od tri godine. Na spisku se nalaze teme kao što je sprečavanje nasilja i diskriminacije LGBTI populacije. I pored toga, na spisku programa za kontinuirano stručno usavršavanje za nastavnike i zaposlene u školama i predškolskim ustanovama za 2014/2015. i 2015/2016. godinu ne nalazi se ni jedan program u kome se izričito pominje LGBTI populacija. Pored hitne potrebe za unošenjem takvih programa u plan za stručno usavršavanje zaposlenih u školama, ispitanici iz obrazovnih i drugih ustanova su prepoznali i međunarodne razmene i prezentacije najbolje evropske prakse kao dobre metode za podizanje svesti nastavnika – „treba da vide šta je sve zaista moguće“.

Da bi se promenio stav učenika prema njihovim LGBTI vršnjacima, potrebno je primeniti sveobuhvatnu strategiju koja bi se sastojala od (bar) sledećih koraka:

Slika 7: Strategija za poboljšanje položaja LGBTI učenika u školama

Pored toga, rešavanje problema homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog ponašanja, u smislu promovisanja diverziteta i ravnopravnosti kao i u pravcu rešavanja nekih rizika od vršnjačkog nasilja sa kojima se suočavaju mlađi, zahteva edukaciju, angažovanje i pružanje pomoći mlađim ljudima. Ovo bi trebalo da bude smernica za svaku školsku intervenciju u ovoj oblasti. Prvi faktor uspeha koji je potreban u cilju stvaranja adekvatnog programa promene stavova je obraćanje razumu i shvatanjima pojedinca⁷¹. Stavovi imaju kognitivnu funkciju i pojedinci razvijaju svoje stavove na osnovu svog iskustva, naučenih vrednosti i ličnih razmišljanja i ideja. Programi za promenu stavova moraju da budu usmereni ka procesu razmišljanja pojedinaca. Zbog toga je neophodno da se relevantan sadržaj unese u školske udžbenike i predavanja ali i u radionice koje bi mogle da organizuju organizacije civilnog društva kao organizacije sa najvećim iskustvom u promociji LGBTI prava u Srbiji. Sledеći korak u okviru sveobuhvatne strategije bi trebalo da bude angažovanje emocija učenika i obraćanje njihovim osećanjima. Svi ispitanici smatraju da je u tom pogledu najefektivnija primena „metodologije živih biblioteka“ (LGBTI „knjiga“). Ispitanici iz organizacija civilnih društava kao i školski pedagozi su se uverili u uticaj ovog metoda u radu sa ciljnim grupama kod kojih je došlo do promene u stavovima (čak i sprovedene ankete potvrđuju ovu ideju).

Konačno, stavovi imaju bihevioralnu funkciju. Stavovi utiču na postupke i izbore pojedinaca. Istraživanje koje su 1992. godine sproveli Dauning, Džad i Brauer upućuje na to da što češće osoba iznosi svoj stav, to se snaga tog stava sve više pojačava. Na osnovu toga se može predložiti da bi uspešni programi promene stava trebalo da budu usmereni ka bihevioralnoj funkciji tog stava i da dozvole pojedincu da upražnjava ponašanje povezano sa novonaučenim stavom. Ovo praktično znači da bi i sami učenici trebalo da budu uključeni u razvoj i primenu školskih kampanja:

Aktiviranje razmišljanja učenika	Aktiviranje osećanja učenika	Usmeravanje ponašanja učenika
Upotrebljavati jednostavne efektne poruke	Ulivati poverenje	Obezbediti resurse
Biti relevantan	Koristiti podstrekače koje učenici cene	Obezbediti obrazac ponašanja
Apelovati na zdrav razum	Apelovati na zdrav razum	Obezbediti podršku

Slika 8: Postizanje promene u stavovima

Važno je naglasiti da se ispitanici slažu da je potrebno da se prava LGBTI populacije posmatraju u kontekstu svih drugih ljudskih prava a ne da se predstavljaju kao izolovano pitanje ili kao problem samo jedne marginalizovane grupe jer bi to samo stvorilo još veći otpor i negativne stavove.

Ispitanici su prepoznali i nedostajuće veze i oblasti u kojima bi trebalo postići napredak u daljem radu. Pre svega, oni su izdvojili stručne saradnike škole (pedagoge i psihologe) kao nosioce promene i lica koja bi trebalo da pruže podršku ugroženoj LGBTI deci. U stvari, stručni saradnici iz škola koje su učestvovali u istraživanju izneli su nekoliko pozitivnih primera svog ličnog učešća u pružanju podrške LGBTI deci, između ostalog time što su ih upućivali u adekvatne službe i programe. Pored toga, lokalni servisi za pružanje direktnе podrške LGBTI deci – savetovanje, psihoterapija, grupe za vršnjačku podršku, itd. (koje u svom izveštaju preporučuje i Zaštitnik građana), uključujući i usluge i programe za mlade koje pružaju organizacije civilnog društva (koje su predstavnici LGBTI zajednice ocenili kao najvažnije) su od suštinskog značaja za punu realizaciju prava LGBTI omladine u Srbiji. Stoga bi i lokalne i centralne vlasti trebalo da finansiraju ovakvih programa uvrste u svoje prioritete. PFLAG grupe⁷² (roditelji, porodice i prijatelji lezbejki i gejeva) i praksa okupljanja i javnog pojavljivanja lica koja podržavaju LGBTI populaciju je takođe ocenjena kao vrlo uspešna kao oblik pružanja podrške mlađim pripadnicima LGBTI zajednice i promovisanja prava ove zajednice.

PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE OBJEDINJENOG ODGOVORA NA VRŠNJACKO NASILJE U SREDNJIM ŠKOLAMA U SRBIJI

Pravni okvir

Može se zaključiti da postoje delotvorni mehanizmi za suzbijanje vršnjačkog nasilja u srednjim školama. Međutim, ima prostora i za dalje poboljšanje.

- Protokol sve akte nasilja i diskriminacije karakteriše kao sporadične slučajeve i na taj način je propustio da prepozna potrebu rešavanja problema u smislu iznalaženja adekvatnog odgovora na kulturu nasila kao i potrebu preduzimanja proaktivne akcije u cilju stvaranja pozitivnih kultura poštovanja i diverziteta kao komponente zahteva da se obezbedi zaštita.
- Vršnjačko nasilje nije ni definisano ni prepoznato kao poseban oblik nasilnog i neželjenog ponašanja u školama. U svim analiziranim pravnim dokumentima, ima svega nekoliko klasifikacija nasilja prema kriterijumima ispoljavanja ove pojave (fizičko, seksualno i mentalno nasilje). Ne postoje analize korena, odnosno uzroka vršnjačkog nasilja. To nije dobro rešenje za sprečavanje nasilja kao ni za sprečavanje njegovog ponavljanja. Delovati preventivno podrazumeva posedovati znanje o tome šta je neposredno izazvalo određene akte nasilja čime bi se omogućilo preventivno delovanje u cilju eliminisanja samog uzroka takvog vršnjačkog nasilja. Prevencija kroz programe tolerancije, promocije ljudskih prava i nenasilne komunikacije bi trebalo da bude uređena na mnogo detaljniji način u pravnim aktima. Protokol o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje bi trebalo izmeniti kako bi se napravila razlika između različitih oblika nasilja, na osnovu uzroka. Na taj način bi se sprečilo da se sistemsko nasilje prema deci zbog njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta kvalificuje kao nasumičan čin nasilja, bez istraživanja stvarnih uzroka takvog ponašanja. Pored toga, centri za socijalni rad bi trebalo da budu prihvaćeni kao partneri škola u edukaciji o prevenciji nasilja, imajući u vidu njihovo iskustvo sa različitim oblicima nasilja kod dece.
- Postoje brojni dokumenti o dečijem nasilju. Neki od njih su strateški i politički, a neki predstavljaju pravne akte. Potrebno je razmotriti mogućnost stvaranja neke vrste potrebnog krovnog zakonodavstva. Bilo je inicijativa da se izradi i doneće Zakon o zaštiti prava deteta ali one nikada nisu realizovane.
- Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja bi trebalo da obuhvati i LGBTI decu kao posebno ugroženu grupu. Seksualna orientacija i rodni identitet se ne pominju ni u jednom zakonskom aktu. Ova lična svojstva moraju da budu uneta u spisak ličnih svojstava u članovima 3. i 44. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.
- Zakon o mladima pruža solidne mogućnosti organizacijama mladih da pribave sredstva za lokalne projekte koji se bave nasilničkim ponašanjem - u članovima 17. i 18. navode se lokalne organizacije mladih a u članu 26. sredstva za finansiranje potreba i interesa mladih ljudi u jedinicama lokalne samouprave.

Promovisanje nediskriminatorskih praksi u srednjim školama

- 🕒 Mada je zahtev za ukidanjem diskriminatorskog sadržaja iz udžbenika koji je formulisala kancelarija Poverenika za zaštitu ravnopravnosti dobio podršku svih relevantnih institucija i organizacija i dodatno promovisan u istraživanjima i javnim kampanjama koje je sprovedla organizacija Labris, sadržaj nekih udžbenika (iz psihologije i medicine, na osnovu nedavnog Labrisovog istraživanja) je i dalje neadekvatan i mora da bude promenjen kako bi se uskladio sa međunarodnim standardima o shvatanju ljudske seksualnosti i rodnog izražavanja kao i sa izmenama u nacionalnom zakonodavstvu koje se odnosi na zabranu diskriminacije. Pored toga, u školske udžbenike bi trebalo uneti sadržaje kojima se promovišu diverzitet i nediskriminacija.
- 🕒 Po usvajanju Priručnika za primenu Protokola o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja bi trebalo da organizuje obaveznu edukaciju za zaposlene u školama kako bi se obezbedila odgovarajuća primena relevantnih mera.
- 🕒 Edukativne programe za sve zaposlene u obrazovnom sistemu bi trebalo razviti i sprovoditi u kontinuitetu u cilju podizanja svesti među zaposlenima u školi o ljudskim pravima LGBTI osoba i dece, o posebnim potrebama različitih marginalizovanih grupa uključujući LGBTI osobe (i decu), kao i o visokom stepenu ugroženosti LGBTI dece. Mada je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prepoznalo nedostatke i probleme u ovoj oblasti, još uvek nisu razrađeni i ne primenjuju se posebni programi koji će se baviti problemima LGBTI prava.
- 🕒 Pored toga, pitanje LGBTI prava bi trebalo uvesti kao redovnu temu u svim programima koji se bave ljudskim pravima i prevencijom i zaštitom od nasilja, i čiji je cilj da se među zaposlenima u srednjim školama razviju kapaciteti da prepoznaju diskriminaciju i različite vrste nasilja (i vršnjačkog nasilja) tako da mogu da postupaju i reaguju u cilju prevencije i zaštite dece, žrtava nasilja (i vršnjačkog nasilja).
- 🕒 Pošto organizacije civilnog društva koje se bave promovisanjem prava LGBTI zajednice imaju međunarodno priznato znanje i veštine u ovoj oblasti, potrebno je dodatno ojačati i podržati saradnju između nadležnih institucija (uključujući i škole) i OCD, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou.
- 🕒 U školama bi trebalo primeniti posebne pristupe namenjene deci i nastavnicima koji su već prepoznati kao efektivni u borbi protiv homofobije, bifobije i transfobije kao što su „Žive biblioteke“,
- 🕒 Potrebno je razviti kapacitete organizacija civilnog društva koje se bave promovisanjem dečijih prava i zaštitom dece od različitih oblika nasilja i eksploatacije kako bi mogle da se uhvate u koštač sa problemima zaštite prava LGBTI dece u cilju širenja mreže podrške i stepena obuhvaćenosti. Ova

ciljna grupa (organizacije koje se bave pravima dece) bi mogla da bude posebno važna za organizacije civilnog društva koje se bave problemima LGBTI zajednice. Pored toga, LGBTI OCD bi trebalo da iniciraju saradnju i sa udruženjima roditelja kao i da razviju njihove kapacitete za razumevanje potreba LGBTI dece.

Prevencija i zaštita od homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja (uključujući vršnjačko nasilje)

- 🕒 Pitanje LGBTI prava, homofobičnog, bifobičnog i transfobičnog nasilja bi trebalo uneti u relevantno istraživanje nasilja u školama, elektronskog odnosno digitalnog nasilja, itd., na nacionalnom nivou.
- 🕒 Potrebno je pružiti podršku školskim pedagozima i psiholozima kako bi mogli da pružaju adekvatne usluge LGBTI deci kojoj je to potrebno, uključujući i upućivanje specijalizovanim službama podrške kao i senzitivisanim stručnjacima (medicinsko osoblje, psiholozi, psihijatri, socijalni radnici, itd.).
- 🕒 Organizacije civilnog društva bi trebalo da razrade programe za direktnu podršku LGBTI deci kojima je ona potrebna na lokalnom nivou i ti programi bi morali da imaju prioritet pri dodeli finansijskih sredstava, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou.

Studije i izveštaji

1. Ćeriman J. i dr. (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i UNICEF.
2. Damnjanović M., *Istopolna orijentacija u školskim udžbenicima*, Beograd: Labris, 2014.
3. Downes P., Cefai, C. (2016). *How to Prevent and Tackle Bullying and School Violence: Evidence and Practices for Strategies for Inclusive and Safe Schools*. Izveštaj NESET II. Luksembur: Kancelarija za publikacije Evropske unije.
4. Eckman A. i dr. (2007). *Istraživanje dimenzija maskuliniteta i nasilja*. Zapadnobalkanska inicijativa za prevenciju nasilja zasnovanog na rodu. ICRW. CARE International ICRW. CARE International.
5. Evropska komisija, *Izveštaj o napretku Srbije za 2016. godinu*, Brisel, 9.11.2016. SWD(2016) 361 završni.
6. Gej strejt alijansa (GSA) i CESID (2010). Predrasude na video – homofobija u Srbiji. Beograd: GSA, <http://www.gsa.org.rs/izvestaji/Research-Prejudices-Exposed-2010-GSA.pdf>
7. Hoffman J., *Gay and Lesbian High School Students Report ‘Heartbreaking’ Levels of Violence*, New York Times, 11.08.2016., http://www.nytimes.com/2016/08/12/health/gay-lesbian-teenagers-violence.html?_r=1
8. International Commission of Jurists (ICJ) (2007). *The Yogyakarta Principles. Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity*. Ženeva: ICJ.
9. Jantzer, V., Haffner, J., Parzer, P., Resch, F. (2012). “Victims of bullying at school: Depression, suicidality, and self-harm in German adolescents”, *Kindheit und Entwicklung*, Knjiga 21.
10. Jarić I. (2010). *Nasilje: LGBTIQ osobe i njihova svakodnevica u Srbiji*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava. Labris (2008). Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji. Beograd: Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava.
11. Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava (2016). *Dugina senka nad Srbijom*. Beograd: Labris.
12. Larson, C. U. (2007). *Persuasion: Reception and Responsibility*. California: Thomson Wadsworth.
13. Mellor A. (1997). “Finding Out About Bullying”. SCRE Spotlight Number 43, Edinburg: Škotski savet za istraživanje obrazovanja (Scottish Council for Research in Education).
14. Mitchell M. i dr. (2014). *Tackling homophobic, biphobic and transphobic bullying among school-age children and young people: findings from a mixed methods study of teachers, other providers and*

pupils

Vladina kancelarija za ravnopravnost, Odeljenje za obrazovanje (UK Government Equalities Office, Department of Education), The Rt Hon Nicky Morgan MP i Jo Swinson.

15. National Democratic Institute i IPSOS Strategic Marketing. (2016). *Istraživanje stanova javnog mnjenja o LGBTI populaciji*. <http://www.slideshare.net/NDIdemocracy/ndi-public-opinion-poll-in-the-balkans-on-lgbti-communities>
16. Olweus, D. (1994). “Bullying at School. Long-Term Outcomes for the Victims and an Effective School-Based Intervention Program”. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Knjiga 35, 7. Izdanje.
17. Olweus, D. (2010). “Foundations for understanding bullying”. Iz: S. R. Jimerson, Swearer, M. Susan, Espelage, & L. Dorothy (Eds.). *The handbook of bullying in schools: An international perspective*. Njujork: Routledge.
18. Popadić D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF.
19. Popadić D. i Plut D. (2014). *Nasilje u školama Srbije: Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF.
20. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i CESID. (2012). *Izveštaj o istraživanju javnog mnenja „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“*.
21. Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu, http://poverenik-symbolgames.netdna-ssl.com/wp-content/download/redovan_izvestaj_2013_eng.pdf
22. Rinehart, S. J., Espelage, D. L. (2015). “A multilevel analysis of school climate, homophobic name-calling, and sexual harassment victimization/perpetration among middle school youth”. *Psychology of Violence*. Onlajn publikacija.
23. Roland E. (1989). “A System Oriented Strategy Against Bullying”. *Bullying: an international perspective*, uredili E. Roland i E Munthe.
24. Izveštaj o napretku Srbije za 2016. godinu koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom i socijalnom komitetu i Komitetu Regionala – Saopštenje o politici proširenja EU u 2016. godini. {COM(2016) 715 završni}.
25. Silva M. et al. (2013). “The Involvement of Girls and Boys with Bullying: An Analysis of Gender Differences”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2013 Dec; 10(12): 6820–6831.
26. Swearer S., Hymel S. (2015). “Understanding the Psychology of Bullying”. *American Psychologist*. American Psychological Association. Knjiga 70, br. 4.
27. Takács J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. Brisel: ILGA-Europe i IGLYO.
28. Zaštitnik građana. *Godišnji izveštaj za 2015. godinu*

29. Komitet UN za prava deteta, Opšti komentar br. 4 (2003) – Zdravlje i razvoj adolescenata.
30. UNESCO – *Informacija o nasilju u školi na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta*.
31. Wolke D., Woods S., Bloomfield L. and Karstadt L. (2000). “The association between direct and relational bullying and behaviour problems among primary school children”. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41.
32. Škola bez nasilja, UNICEF i Ministarstvo prosvjete Crne Gore.
14. Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011.
15. Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama.
16. Timishev protiv Rusije (podnesci br. 55762/00 i 55974/00, presuda Evropskog suda za ljudska prava od 13.12.2005. godine).
17. Vallianatos i dr. protiv Grčke (podnesci br. 29381/09 i 32684/09, presuda Velikog veća Evropskog suda za ljudska prava od 7.11.2013. godine).

Pravni instrumenti

1. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006.
2. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979).
3. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965).
4. Konvencija o pravima deteta, Službeni glasnik SFRJ – Međunarodni ugovori br. 15/90 i Službeni glasnik SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.
5. Direktiva 2006/54/EZ Evropskog parlamenta i Saveta od 5. Jula 2006. o sprovođenju načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada („Direktiva jednakih mogućnosti“, Službeni list Evropske Unije L 204).
6. Direktiva 2000/43/EZ Saveta od 29. juna 2000. o sprovođenju načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na njihovo rasno ili etničko poreklo („Direktiva o rasnoj jednakosti“, S.I. L 180).
7. Zakon o porodici, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
8. Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010
9. Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 122/2008.
10. Nacionalna strategija o mladima za period od 2015. do 2025. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2015.
11. Rezolucija Generalne skupštine od 18. decembra 2014. [o izveštaju Trećeg komiteta (A/69/484)] 69/158. Zaštita dece od vršnjačkog nasilja.
12. Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2016.
13. Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010.

Internet stranice

1. Bullying of LGBT Youth and Those Perceived to Have Different Sexual Orientations, <https://www.stopbullying.gov/at-risk/groups/lgbt/lgbtyouthtipsheet.pdf>
2. Deca sve više žrtve sajber nasilja, <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/deca-sve-vise-zrtve-sajber-nasilja/>
3. Definicije termina „bullying“, <http://www.ibpaworld.org/resources/bullying-definitions/>
4. A brief on school bullying on the basis of sexual orientation and gender identity LGBT-friendly Thailand?, <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002277/227706E.pdf>
5. Podrži promenu! Poptiši apel za ukidanje diskriminatornog sadržaja iz udžbenika, <http://labris.org.rs/podrzi-promenu-podseti-nadlezno-ministarstvo-i-institucije-na-njihovu-obavezu-da-izmene-i-ukinu-diskriminatorne-sadrzaje-iz-udzbenika-za-srednje-skole/>
6. Godišnji izveštaji Zaštitnika građana, <http://www.zastitnik.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>
7. Statistike o vršnjačkom nasilju prema pripadnicima LGBT populacije, <https://nobullying.com/lgbt-bullying-statistics/>
8. Zbirka ugovora Ujedinjenih nacija, <https://treaties.un.org/>
9. What is cyberbullying, exactly?, http://stopcyberbullying.org/what_is_cyberbullying_exactly.html

Published by

